

ÚJ EMBEREK AZ ÚJVÁROSHÁZÁN – AZ EGYESÍTETT FŐVÁROS ELSŐ KÖZGYŰLÉSÉNEK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

VÁROSPOLITIKAI ÉRDEKCSOPORTOSULÁSOK, A VÁLASZTÁS

Több mint féléves előkészületi munkálatok után, 1873. szeptember 25–26-án került sor az egyesítési törvény végrehajtásának politikai szempontból leglényegesebb aktusára, az új képviselői szerv, a törvényhatósági bizottság, majd november 30-án a kerületi esküdtek megválasztására.¹ A kétnapos esemény az országgyűlési választások heves összecsapásaihoz, kortesküzdelméhez szokott közvélemény szélesebb köreiből nem keltett különösebb izgalmakat, hiszen a városok kormánypárti és ellenzéki csoportjai, körei az év folyamán lényegében már megállapodtak a közgyűlési helyek elosztásáról.² A városrészi érdekek választók száma szerinti kiegyensúlyozásáról pedig maga a törvény rendelkezett.³

A jogszabály megalkotása előtti és alatti viták is elcsendesedtek, így az új városatyák megválasztását a társadalom jobbra már nem olyan dologként kezelte, amely még bármit is eldönt, hanem inkább – ami fölött már döntöttek... A korabeli sajtó ugyan tudni vélte, hogy a főváros egyesülését „illetékes körök nagyobb ünnepélyességgel” kívánták megünnepelni: a tervek szerint például a választás, ill. a megválasztott főtisztviselők bemutatkozása alkalmából az összes templomban Te Deumot tartottak volna, s „nagyobbszerű alapítványok”-at tettek volna; erre azonban végül is nem került sor.⁴

A képviselői szervre vonatkozó legfontosabb új rendelkezés szerint az egyesített főváros 400 fős közgyűlésében is – a megyékhez hasonlóan, annak fele részét alkotva – immár megtalálhatók voltak a *virilisták*, a legnagyobb adózók. Csakhogy Budapesten a választók őket is választották, mégpedig az 1200 legnagyobb egyenesadózó és személyes kereseti adót fizető közül bizonyos értelmiségi rétegek számára a lista összeállításakor módot nyújtva arra, hogy kétszeresen számíthassák be adójukat.⁵

A virilizmus fővárosi alkalmazását nemcsak az itteni közvélemény ellenezte hevesen – magukat a nagyadózókat is beleértve⁶ –, de a közhiedelemmel ellentétben a kormánynak sem voltak vérmes reményei, s ahhoz főként a megyék és a főváros közötti jogszabályi összhang végett ragaszkodott. Amint a belügyminiszter a törvényjavaslat indoklásában nyíltan be is vallotta: „...a buda-pesti közönség legvagyonosabbjai nagyobb részben az ipar és kereskedelmi és a pénzvilág köréből valók ... [akik] ... teljesen az üzletüknek élnek, arra, hogy a közgyűléseken néhány órán át, ... legalább havonként részt vegyenek idejük nincs, mint ezt a tapasztalás ... bizonyítja”.⁷

A választójogi rendelkezések egyébként az országgyűlési választójogra vonatkozóknak feleltek meg, melyeket csupán az írni-olvasni tudás és a kétévi egy helyben lakás követelménye egészített ki. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a fővárosi választások közül éppen az 1873-ast bonyolították le – ha eltekintünk a virilizmustól – a legszélesebb választójogi feltételekkel, hiszen az 1867-es tisztújításokon alkalmazott 1848-as *városi* törvény sokkal, az 1874-es új országgyűlési választójogi törvény pedig valamivel szigorúbb feltételeket tartalmazott.⁸ Haszonbérlok, a fővárossal szerződők, csőd alatt állók, vizsgálati fogságban lévők és elítéltek, valamint a haderő tagjai nem lehettek bizottsági tagok.⁹

A törvény a közgyűlés megújításánál a már más esetben – pl. a kisajátítási esküdtek választásánál¹⁰ – is alkalmazott technikához hasonló, sorsolósos-felezős módszert szabta meg:

vagyis a testület felét a ciklus közepén, három év után kisorsolták, s az egész testületet újjáválasztották.¹¹ A részletesen szabályozott választási eljárást összeíró, bíráló és igazoló választmányok intézték.¹²

A választás összeírási-előkészületi munkáiban meghatározó szerep jutott az egyes városrészek korábbi befolyásos városatyáiból alakult 5-5 fős, ún. 45-ös (tulajdonképpen kijelölő bizottsági funkciót betöltő) választmánynak – amint erre már Vörös Károly is rámutatott.¹³ Ezen társadalmi jellegű alakulat legfőbb feladata a személyeket érintő előzetes kerületközi egyeztetés, az esetleges érdekellentétek – a „partikularizmus” – mindenki által óhajtott kiküszöbölése volt: „Az egyik kerület becsülte és tisztelte a más ill. a többi kerületek óhaját, jelöltjeit.”¹⁴

S nem volt könnyű dolguk, hiszen – amint a sajtó értékelte – „azon példátlan közöny ... melyet a fővárosi lakosság nagy része a választói beiratkozás körül tanúsított, a kiválasztandókat igen szűk körre szorította.” Kivált „a mágnások s a pénzarisztokraták osztályából” került ki kevés választó. Mindazonáltal a kormánypárti hivatalos optimizmust sugárzó álláspont szerint a jelöltek névsora „magyar, tisztességes és a dologhoz értő képviselő testületet” képes a fővárosnak biztosítani.¹⁵

A korabeli tudósításokból is érzékelhető, hogy a közös lista összeállításakor mindkét politikai tábor megpróbálta kordában tartani s alkalmazkodásra bírni saját túlfűtött ágenseit, s mint párt igyekezett a lehető legnagyobb önmérsékletet tanúsítani. Talán e különleges helyi esemény hangulata is kényszerítőleg hatott az ilyenfajta magatartásra. Most valahogy „nem fogott a nagy szó”, a megszokott pátosz; a szélbal heves agitátorait a maguk párthívei szerelték le, mondván: „... *oppositió kell ugyan, de az nem kell, hogy mesterséges úton is alakítsassék...*”. S ez alkalommal még előzékenységre is nyílt tér a politikai arénában, hiszen „... *az oly baloldali jelöltek ellen, kik a város ügyei előmozdítása körül érdemeiket szereztek, ... a deákparti kijelölőknek nem csak hogy kifogásuk nem volt, – sőt ők maguk tették e jelölteket előtérbe*”. Heves ellenszenv-megnyilvánulások alkalmával pedig „*a candidatiót az illető barátjai vonták vissza, nehogy kellemetlen személyi vitára adjanak okot.*”¹⁶

E választás tehát már ezen fékező effektusok okán sem tekinthető hétköznapi eseménynek a magyar párttörténetben. Pedig a politikai ellentétek kiegyenlítése nem volt könnyű feladat, s mind a kormánypárti, mind az ellenzéki választók közül sokan érezték úgy, hogy az új fővárosért hozott áldozatukból igazából ellenfeleik húztak hasznot;¹⁷ a kormánypárti *Pester Lloyd* például úgy látta, hogy „... *a pártnélküliség alatt az értetik, hogy mindenek előtt az ellenzék vétessék tekintetbe*”. Ez is hozzájárulhatott a választói aktivitás csökkenéséhez, hiszen – mint az újság írta: „... *több kerületben a jobboldali választók zömében meghasonlások történtek és sok választó inkább nem szavaz senkire, mint a compromissió útján létesült névsorozatra.*”¹⁸ S hogy az elégedetlenség nem rekedt meg a pusztá méltatlankodásnál, mutatja, hogy a választás napját megelőző napon az eljárást leginkább nehezményező lipótvárosiak értekezletükön kezdeményezték egy tisztán Deákparti jelöltekből összeállított névsor megszavazását, mondván: „... *a kijelölő bizottmány oly részrehajlóan járt el, hogy őket, kik jobbára Deákpartiak, majdnem erővel az ellenzék karjaiba hajtják.*”¹⁹

Hasonló vagy még súlyosabb fenntartásokat hangoztattak a baloldali érzelmű szavazók is, s a képviselői helyek előzetes arányelosztását igazságtalannak tartva, az Irányi Dániel vezette szélbaliak közül több kerületben ki is váltak a pártközi szavazói egységből. A pártelnök „illojálisnak” nevezte a Deák-párt baloddallal szembeni eljárását, mivel csak két kerületben, a Józsefvárosban és a Terézvárosban engedtek át nekik kellő számú képviselői helyeket, a többi kerületben ellenben a párt semmi koncessziót sem kapott. Ezért az I. és II. kerület, valamint a Belváros összesen mintegy 50–60 főnyi baloldali képviselője a határozat értelmében nem vett részt a választáson; a *Virava József* vezette ferencvárosiak pedig önálló, külön listával indultak.²⁰

A kortársak úgy értékelték, hogy a szélbaliak végül is elsősorban azokban a városrészekben maradtak passzívak, amelyekben egyébként is jelentéktelenek voltak. S noha ezek a zavaró körülmények némileg kellemetlenül érintették a kormánypártiakat, figyelemre méltó a politikai

kultúra színvonala szempontjából azon Deák-párti határozat, mely szerint a párt vezetősége felszólította szavazóit, hogy ezek után is szavazzanak a közös listára felvett ellenzékiekre.²¹

A városi körökhöz szorosabban kapcsolódó, az igazgatási apparátustól valamilyen szempontból függő helyzetben lévő, avagy azt befolyásolni szándékozó szűkebb körű csoportok tagjai azonban némileg másként értékelték a helyzetet. Jóllehet a kormánypárt és az ellenzék helyi, városrészi korifeusai már az év márciusától hosszas előkészületek során egyeztettek mind a virilista, mind az összes választók soraiból választandók névsorát, ez – a jelek szerint – csupán az országos politika szempontrendszerét fedhette le. Az egyéb, igen változatos helyi érdekek azonban – melyeket s melyek képviselőit főként a kormánykörökhöz közel állók előszeretettel „*ez merő particularismus*” felkiáltással hajlamosak voltak lefitymálni – kiszorultak ebből az egyeztetési rendszerből, s a választás végső eredménye szempontjából ugyan marginalizálódtak, viszont részt vettek a választási „küzdelemben”, s színezték azt.²²

Így a legtöbb kerületben több – ugyan csekély támogatottsággal bíró – ajánlási ív is nyilvánosságra került, amint az újság tudósított: „*a szavazati és nyomatott és írott jegyzékek száma légió*”. A listák hamisítása is előfordult, ami azt jelentette, hogy az első két-három név még megfelelt a közösen elfogadott listának, de a többi már különbözött attól. Így tehát, bár az érdeklődés nem volt túl nagy, a résztvevők mégsem voltak híjával a kortesfogásoknak.²³ A jelöltek egy része ugyanis óriási ambíciókat táplált eljövendő tagsága iránt, s – az ellenzéki lap tudósítója számára legalábbis – „*Hogart [így] ecsetjének, Dickens tollának való kép volt ez urak ide-oda futkosó udvarlása, öndicsőítése...*”. Az alacsony szavazatszám láttán pedig akadt – mint a végül is bekerült Apaticzky Sándor VII. kerületi orvos –, aki „*egészen kijött sodrából és tombolt, mint egy bukott senator, ha nevét törölve látta*”.²⁴

A választás alkalmával a politikai természetű különvélemények kinyilvánítása mellett akadt egyéb, speciális, élethivatáshoz kapcsolódó érdekek szerinti érvényesítési igény is. Így a Ferencvárosban létesült például „asztalos”-párt, mely kizárólag asztalosokat kandidált; vagy Budán a tisztviselők egy része külön „hivatalnok”-pártot alakított, s nagyobb részben alsóbb rangú hivatalnokokat vett fel jegyzékébe. E párt kortesével esett meg, hogy jegyzékük osztogatása alkalmával azt magának – a különben városatyává is választott – Szlávy József miniszterelnöknek is felajánlotta; mely találkozás „*mint mondják igen érdekes volt*”. A „hivatalnok”-párt erőlködése azután „*fölverte nyugalmából a többi választókat s e kerületben volt aránylag, legélénkebb részvétel*”.²⁵

A választási eredmények némi csalódással vegyes meglepetést okoztak a kortársaknak. Csalódást keltett, hogy az önkéntes jelentkezésen alapuló összeírási rendszer miatt sok érdemes polgár eleve kimaradt a választhatók közül; a meglepetést pedig a későbbi közgyűlési választásokra is oly jellemző közöny okozta. A sajtó a választás eredményeit a tényleges helyzetnek megfelelően értékelte; vagyis miközben „*megnyugvással üdvözölte*” a „*fővárosi polgárság érdekeinek ezen megújított képviselőit*”, ugyanakkor sajnálkozott afőlött, hogy az új főváros sok elemet nélkülözni lesz kénytelen „*... úgy a régiek, mint az újabb generáció köréből, kiket a szerénység a candidálók szemei elől eltart, s kiknek helyeit – amint a Pesti Napló vezércikkírója fogalmazott – a saját csekélyességök értéken fölüli érvényesítésében élelmes erők foglalták el*”. A kormánypárt szócsöve egyébiránt a megválasztottak kritizálása helyett inkább a közönyösséget ostorozta, figyelmeztetve egyszersmind a túlságosan elhamarkodott bíráló veszélyeire: „*de ha vádat emelni idején levőnek tartanók ma még, akkor sem ezen élelmességet sujtanók, hanem ostoroznunk kellene a közönyt, mely az illetéktelen egyéneknek fölülkerekedését előmozdítja, e közöny – tájékoztatta olvasóit a vezércikkíró – negatív hatása majdnem élesebben jellemzi az egész mozgalmat, mint a tényleg kifejtett actió*”.²⁶

Mielőtt azonban az így megválasztott új törvényhatósági bizottság társadalmi arculatának megrajzolásához fognánk, elengedhetetlennek tűnik a három város korábbi közgyűlési összetételének – azaz az ún. *reálszférához* tartozók, a *hivatalnokok-tisztviselők*, valamint az *értelmiségi ágazatokhoz* sorolható képviselők egymáshoz viszonyított arányainak, s ezek módosulásainak – rövid vázolója.

PEST, 1848–1867

A forradalom és a kiegyezés között, 1848-ban, 1861-ben és 1867-ben megválasztott városi közgyűlések összetételének alapjellegét – az ismert társadalmi és gazdasági folyamatoknak megfelelően – az 1848-ban még meghatározó jelentőségű iparos-céhes, kézműves-dominancia fokozatos visszaszorulása s körükben a tőkepénzesek²⁸ megszorodása jellemezte.²⁹

Az 1861-es közgyűlés már méltán tekinthető újnak, hiszen a régi 48-as képviselők alig csupán egyharmada jut ismét mandátumhoz.³⁰ S ezekkel szemben szorul vissza az ipariak-kereskedők 1848-ban kétharmados részesedése a mostani közgyűlési létszám csupán mintegy felére. Ipariak és kereskedők 1861-es összetételét vizsgálva, a tőkepénzes iparosok megizmosodása mellett figyelmet érdemel a kereskedelmi tőkés rétegek viszonylagos megcsappanása, átmeneti visszaszorulása is.

A kiegyezés évében megválasztott képviselő-testület összetételében a legjelentősebb változást az jelenti, hogy a nem tőkepénzes-tőkepénzes arány az utóbbiak többségbe kerülésével megfordul. További módosulást az értelmiségi rétegek – főként a humánértelmiségiek – 1861-hez mért némi visszaszorulása, valamint a reálszférán belül az ipariak, azon belül is a tőkepénzesek további erősödése jelenti. A közgyűlés iparos tagjainak ekkoriban már mintegy kétharmada tőkepénzes. Az ipari és kereskedelmi tőkepénzesek ágazataikon belüli tényerésében a legfőbb különbség, hogy míg az előbbieket esetében 1848-tól folyamatos és nagyjából egyenletes aránynövekedést figyelhetünk meg, az utóbbiak a kezdetben is magas, 4/5-ös arányukról már csak lassú ütemben tudnak tovább emelkedni.

Pesten 1848-ban az ipariak körén belül tehát kétszer annyi tőkés jelleget nem mutató, iparos-céhes mester fordult még elő a képviselő-testületben, mint tőkés, mely egyensúlyhiány nagyjából 1861-re egyenlítődik ki, a kiegyezés évére pedig éppenséggel meg is fordul; ekkor már a tőkés iparosok vannak kétszer annyian, mint a kézművesek.

Az iparágak közötti *belső arányokat* szemlélve pedig a legerőteljesebb tőkés tendenciákat az ekkoriban húzó iparágaknak tekinthető *építő-, fa-,* valamint a *vas-, fém- és műszaki* jellegű iparágakban érdekelt városatyáknál tapasztalhatunk. Ezen esetekben, valamint az *élelmiszer-ipari* és a *ruha- és textilipari* ágazatok képviselőinek köreiben is, a tőkés-nem tőkés arányok megfordulását tapasztalhatjuk az 1848-as állapotokhoz képest.

IPARÁG	1848 tőkepénzesek	1848 kézművesek	1867 tőkepénzesek	1867 kézművesek
Ruha-, textilipar	7	11	9	4
Vegyipar	1	5	2	1
Építőipar	6	3	15	6
Luxusipar	5	3	4	2
Faipar	2	10	15	2
Élelmiszeripar	4	14	14	7
Vas-, műszaki ipar	3	9	13	4
Bőripar	6	8	5	10
Összesen	34	64	77	36

Ezt a képet a nagykereskedők és más *kereskedők* számának viszonylagos stagnálása egészíti ki, melynek magyarázata, hogy a régi szabadalmas és privilegizált nagykereskedelem képviselői már 48-ban is jelentős számban megtalálhatók a pesti képviselő-testületben, viszont az időközben feltört, legnagyobbbrészt zsidó eredetű nagykereskedők előtt ezekben az években még zárva volt a közgyűlési terem.

KERESKEDELMI ÁG	1848 tőkepénzesek	1848 kiskereskedők	1867 tőkepénzesek	1867 kiskereskedők
Termény	11		14	
Építőanyag	3	1	7	
Papír	2			
Ruha, textil	3	2	3	
Bútor				
Élelmiszer	5	2		2
Luxuscikk	1			
Vas, műszaki	5		2	

Az egyes kereskedelmi ágazatokon belül 1848-hoz képest a „stratégiai” ágazatok némi koncentrációja s a *termény- és építőanyag-kereskedők* számának gyarapodása tapasztalható.³¹

A *hivatalnokok és értelmiségiek* 1848-ban kb. egyharmados pesti aránya szintén nem változik a kiegyezés évében újjáalakult közgyűlésben, jóllehet 1861-ben az októberi diploma kibocsátása nyomán felpeszduilt politikai élet következményeképpen – a törvényhatóságok feléledt alkotmányvédő funkcióival összefüggésben – némileg szembetűnőbb az értelmiségi jellegű csoportok, főként az *írók, tudósok, művészek, egyháziak* arányának megduplázódása.

BUDA, 1848–1867

A budai változások a fentiekől némileg különböztek. A budai közgyűlés ugyanis az ottani társadalmi állapotoknak megfelelően mind 48-ban, mind 67-ben a pestinél sokkal kevesebb modern irányú elemet mutatott fel. Egyrészt az iparosok körében a tőkés vállalkozókkal szemben itt kezdetől fogva sokkal inkább a hagyományos *céhes-kézművesek* domináltak, s a kereskedők között is sokkal kevesebb nagykereskedő volt, mint Pesten. S inkább a kereskedelem visszaszorultságát, mint az iparosok tőkés voltát tanúsítja az is, hogy Budán az összes vállalkozók körén belül sem a kereskedők, hanem az ipariak voltak többen. Másrészt a sajátos itteni viszonyokra utal, hogy a vagyoni szempontból passzív, vállalkozói viszonyulást nem mutató „*magános, magánzó*” kategória 1867-re például már a közgyűlés második legnépesebb csoportjává válik.

A kiségzisztenciák meghatározó jellegét mutatja továbbá – ismert helyi vonásként – a *szőlőműves* őstermelők jelentős aránya is. S kizárólag Budára jellemző az is, hogy itt a közgyűlési padsorok fennmaradó részét nem ügyvédek, orvosok és humán értelmiségiek uralják, hanem jobbára városi, kisebb részben állami *hivatalnokok*.

Az 1848 és 1861 között Budán lezajlott legjelentősebb változások viszont jobbára egybeváltak a pesti folyamatokkal, melyek nyomán a helyi közgyűlés összetétele is módosul. Ám Budán az *értelmiségi* városatyák számának megháromszorozódása – a pesti helyzettől eltérően – nem a reálisféra, hanem a hivatalnoki, azon belül is leginkább a városi hivatalnoki csoport rovására történik. A budai *kereskedőrétegek* statikus jellegére utaló tény, hogy az ő városi képviselőik körén belül szinte semmit sem módosult a vállalkozói-nem vállalkozói arány – ellentétben az iparosrétegekével, ahol viszont a vállalkozói csoportok javára jelentős módosulás történt. A kereskedők és ipariak aránya a pesti helyzethez hasonlóan itt sem változott.

A mezőváros képviselő-testületének összetétele gyökeresen eltér a pestiétől és némi rokonságot mutat a budaiéval, de jelentős pontokon különbözik is attól. Hasonlít a budai helyzethez, hogy itt ugyanolyan kevés a tőkepénzes, mint ott – még leginkább az iparosok körében fordulnak elő –, miközben a reálszféra még a budai arányokat is felülmúlja. Az óbudai képviselő-testület legjellemzőbb vonása, hogy a legnépesebb foglalkozási csoportot nem az iparosok, hanem a szőlőműves őstermelők alkotják; a kereskedők száma pedig egészen elenyésző. Hasonlóképpen csekély az értelmi ágazatok súlya is, míg a budai arányoknak megfelelően előforduló hivatalnokok körén belül – az óbudai hajógyárnak köszönhetően – a magánhivatalnokok szerepe szembeszökő.

BUDAPEST, 1873

A törvény rendelkezése szerint a képviselők számát a választókerületek választóinak arányát figyelembe véve kellett megállapítani. A virilistákat is e szerint jelölték, ám választásuk összefvárosi lista alapján történt.³²

	Pest	%	Buda	%	Óbuda	%
Össznépesség (1869) ³³	186 845	72,8	48 154	18,8	21 846	8,5
Választók („beírtak”) ³⁴	6 757	66,6	2 490	24,5	900	8,9
Nem virilista közgyűlési tagok és póttagok (1873)	159	67,6	53	22,6	23	9,8
Virilista közgyűlési tagok és póttagok (1873)	175	74,0	49	20,8	12	5,1
Újként bekerült virilisták	88	78,6	17	15,2	7	6,2

Miként az összegző kimutatásból is látható, a törvényhatósági bizottság tagjainak városrészenkénti arányai nem tértek el jelentős mértékben sem az össznépesség, sem a választójogosultak városrészenkénti arányaitól. Nem beszélhetünk a Duna-balpart jelentős felülreprezentáltságáról sem; csupán a virilista képviselők esetében tapasztalunk némi pesti fölényt, mely a *homo novus* pesti viriliseknél egy kicsit még hangsúlyosabb. Sokan egyébként az értékképviselőkre nem is szavaztak, csak a szabadon választható tagokra – mely tényben önmagában is, ellenzéki megítélés szerint „...igen helyesen, a virilista intézmény kárhoztatása és elítélése” rejlett.³⁵ A városegysítéskor megválasztott közgyűlés egészének társadalmi arculata – a foglalkozási főcsoportok közötti főarányokat nézve – tendencijellegű módosulásokat mutat.

Ezek közül leglényegesebb az ipar és a kereskedelem arányainak az utóbbiakat képviselők javára való eltolódása. Míg a pestiek körében 1867-ben az ipari ágazatok képviselői alkotják a közgyűlés tagságának több mint 40%-át, 1873-ban már csak kevesebb, mint 1/3-át. Az aránymódosulásnak ez az iránya a kereskedelem képviselői tekintetében éppen fordított: míg 67-ben a pesti képviselők csak 13%-a kereskedő, 73-ban már megközelítőleg 20%-uk. S ha azt is a vizsgálódás tárgykörébe vonjuk, hogy hogyan növekszik a tőkepénzesek aránya e két csoport, az iparosok és a kereskedők között a két időpontban, akkor az akkori társadalmi-gazdasági folyamatokkal egybevágó, ismert kép – a nagykereskedelem szerepének megnövekedése – tárul elénk: a kereskedők kategóriáján belül már 1861-ben is igen magas, 86%-os arányuk ugyanis 1867-re 90, 1873-ra pedig 97%-ot ér el. S jóllehet feltűnik a korabeli sajtónak, hogy Budapest legnagyobb tőzsérei közül viszonylag kevesen kerülnek be – közügyek iránti érdeklődésük hiánya miatt – a főváros parlamentjébe, a bekerültek viszont, nem csupán a saját foglalkozási csoportjukon belül, hanem a közgyűlés összes tőkepénzesét tekintve is, már az ipariakkal azonos arányt képviselnek. Ez jelentős változás, hiszen a kiegyezéskor még az ipariak alkotják a pesti közgyűlés tőkéseinek majdnem a felét, s csak ötödét a kereskedelmiek; 1873-ra viszont ez a különbség eltűnik.

Másik jellemző különbség a *hivatalnokok és értelmiségiek*, de különösen az előbbieik arányának – főként a Duna-jobbparti hatások érvényesülésekénti – megnövekedése; míg 1867-ben 16,2%-ot ért el a budai képviselő-testületben a hivatalnokok aránya, 1873-ra a budai oldal képviselőinek már csaknem egyharmadát alkották.

VIRILISTÁK

A magukat választóként bejegyeztetett legnagyobb egyenesadózók közül végül is titkos szavazással megválasztott összesen 236 virilista törvényhatósági bizottsági tag és póttag személye nemigen okozhatott különösebb meglepetést városközi körökben, hiszen szinte kivétel nélkül ugyanazok jutottak mandátumhoz, akiket korábban az erre hivatott bizottság javasolt. Noha a józsefvárosiak részéről fölmerült az az igény, hogy a virilistákat kerületen belüli számarányuk szerint válasszák meg, ezt azonban elvetették, s jelölésükre az egyes városrészekben összeírt virilisták száma alapján került sor. A névsor összeállításában nagy szerepe volt a bizottság elnökének, Szentkirályi Mórnak, akit kormánypárti részről Molnár Endre józsefvárosi kereskedő, az egyesítés egyik agilis szorgalmazója, ellenzéki részről pedig Khünel Ignác terézvárosi esküdt támogattott.³⁶

Virilisták és nem virilisták foglalkozási és társadalmi szerkezetét összehasonlítva kétségkívül tapasztalhatók bizonyos különbségek, eltérések a két csoport között. E különbségek mindazonáltal nem voltak olyan jelentősek, hogy a kortársak igazolva láthatták volna többek között ama balsejtelmeket, mely szerint a virilizmus intézménye majdan „a fővárosnak magasabb értelmi fokát teljesen ignorálja”, ill. amely szerint majd „a kiváltságolt nagy vagyonú osztály igen könnyen talál érintkezési pontokat és gyorsan tud közös elnökökre oly koalíciót alkotni, melynek ellenében nincs konkurencia”.³⁷

A VIRILISTÁK ÖSSZESEN (1200) ÉS A VIRILIS VÁROSATYÁK

Mindenekelőtt azt tapasztalhatták, hogy a közgyűlésbe került virilisek – már csak az előzetes önkéntes összeírás körülményénél fogva is – nem is okvetlenül a legnagyobb adózók közül kerültek ki. A megválasztottak *átlagadószintje* ugyanis alatta maradt az 1200 legnagyobb fővárosi adózó átlagadójának: annak csupán 72%-át alkotva.³⁸ Másrészt a most bizottsági tagsági helyhez jutottak jó része nem is volt ismeretlen városközi berkekben, hiszen a 236 virilista közül 124-en már korábban is városatyák voltak – többen, mint a nem virilisták közül(!).³⁹

Adónagyság szerint csoportosítva és hasonlítva össze az összeírt 1200 virilistát a városközi értékképviselőkkel, ez utóbbiak körében a kisebb adófizetők nagyobb arányával találkozunk. Míg ugyanis az ezer forint alatt adózók aránya az 1200-as csoport tagjai esetében csupán 54,5%, addig a képviselő virilistáknál ezek aránya 69,5% volt.⁴⁰

A várospolitika fórumára került virilisták a virilisták 1200 főnyi összességénél tehát kisebb jövedelmi potenciállal rendelkeztek. S hogy a virilista közgyűlési tagok egyéb tekintetben is különböztek a Vörös Károly által oly behatóan elemzett virilisták összességétől, azt legjobban az bizonyítja, hogy míg a pesti oldal összes virilistái esetében a *reálszférához* sorolható személyek csaknem négyötödös arányban (83,9%) fordultak elő, addig az újként a közgyűlésbe került pesti értékképviselők esetében ez a mutatószám csupán 67,1%-os volt. A reálszférán belüli összehasonlításokból a *kereskedelmi* tényezőknek az összes virilisták körén belüli meghatározó volta (43,3%), míg a városközi értékképviselők esetében ezek valamivel kisebb jelentősége (31,8%) derül ki.

Érdekesek az *ipari és kereskedelmi tényezők* aránykülönbségei is. Míg ugyanis az összes pesti virilista esetében a kereskedelmiek többen voltak (43,3%) az ipariaknál (28%), a közgyűlés értékképviselői körében ez az arány – kisebb különbség mellett ugyan, de – már fordított volt (ipariak: 31,36%, kereskedelmiek: 23,73%).

A virilista közgyűlési tagok *adózási* adatait elemezve és az ipari ágazatok képviselőit a kereskedelmiekkel összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy az ipariak aránya az egyre nagyobb adózók körében egyre csökkent, a kereskedelmiek viszont a különböző adó kategóriák között nagyjából azonos arányban fordultak elő, a legnagyobb adózók körében pedig az arány meg is fordult, s itt már a nagykereskedők többen voltak, mint a tőkés iparosok.

Mindemellett a virilista városatyák a pesti virilisták összességénél *értelmiségibb jellegű*, az előrenyomuló kereskedelmi tőke által kevésbé meghatározott csoportnak tűnhettek, hiszen az ügyvédek, orvosok és a különböző humánértelmiségiek képviselői a közgyűlési tagsághoz jutott virilisták esetében 23,3%-ot tettek ki, míg ugyanezek aránya az összvirilistáknál csupán 10,7%-ot alkotott.⁴¹

A virilista képviselők értelmiségi arculata azonban viszonylagos, hiszen *a közgyűlés másik felét képező*, kerületek szerint választott nem virilista képviselők esetében ezek a vonások náluk karakteresebbek. A kereskedelmi-ipari és egyéb „reál”-tényezők ugyanis a virilista képviselők több mint kétharmadát alkották, s csak alig egynegyed részt tettek ki az értelmiségi jellegű ágazatok képviselői; ám a nem virilista városatyák esetében – a hivatalnokok sokkal erőteljesebb reprezentációja miatt is – az értelmiségi jellegű rétegek már majd egyharmad részét, míg a reálágazatokhoz tartozók csak alig felét alkották a nem virilista képviselők csoportjának.

A három foglalkozási főágazat (*reál, hivatalnokok, értelmiségiek*) arányait figyelembe véve az egyesített főváros első virilista képviselői mindezek folytán leginkább – sajátos paradoxonként – az 1867-es pesti képviselő-testület összetételére emlékeztetnek.

Nem lehet teljes a közgyűlési virilistákról alkotott képünk *háztulajdonosi* jellemzőikre vonatkozó adataik ismerete nélkül. Nos az 1870 és 1874 között *emeletes házat* – nyilvánvalóan bérházat – *építtető*, összesen 39 törvényhatósági bizottsági tag között 24 virilistát találunk. Ezek relatív többsége az ipari tőke reprezentánsának tekinthető (ágazatonként: építőipar: 3, élelmiszeripar: 4, faipar: 1, bőripar: 1); s csak kisebb részük volt nagykereskedő (összesen: 6, akiknek fele foglalkozott terménykereskedelemmel, másik fele ruha-, építőanyag- és luxuscikkkel); egy pedig patikus volt. Régi polgár csupán kettő akadt közöttük – míg a 15 nem virilista házépíttető körében három ilyen személlyel találkozunk. Az ipari és kereskedelmi tőke megoszlása tekintetében a virilisekhez hasonlóan e körben is az ipariak voltak többen (8 fő) – igaz, itt már a csoport abszolút többségét alkotva.⁴²

A KÖZGYŰLÉS TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉSE, FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA

A virilista városatyák fenti első megközelítése nyomán is már meg lehetőséggel bontható ki az időszak legfőbb társadalmi-gazdasági tendenciájaként is ismert kép: a szabadkereskedelem, a nagykereskedelem társadalmi tényezőinek sodró dinamizmusa, mely immáron a várospolitika területén is, méghozzá meghatározó jelleggel jelentkezik.

A városeyesítés kora a gazdasági liberalizmus, a gründolási láz, a gomba módra szaporodó különféle társaságok felfutásának, majd nemsokára többük tönkremenetelének időszaka. Hogyan vettek részt e gazdasági folyamatokban az új főváros közgyűlésének akár virilista, akár nem virilista, régi és új tagjai, hogyan kapcsolható a várospolitikában játszott szerepkör gazdasági érdekérvényesítési törekvésekhez?

Vizsgáljuk meg először a *jelentősebb részvényesek*, mindenekelőtt a banktőkében komolyabb érdekeltiséggel bírók körét egy-egy jellegzetesnek tekinthető képviselőjük bemutatásával.

A póttagokkal együttesen 467 tagú közgyűlés tagjainak többsége, összesen 354 fő volt vala milyen részvénytársaság vezetőségi tagja. Főként a *bankok és biztosítótársaságok* jelentős részvételi aránya tűnik fel. Adataink szerint ugyanis 181 fő rendelkezett valamilyen bank vagy biztosítótársaság igazgatóságában vezető pozícióval, míg az ipari és kereskedelmi cégek 116, a közlekedésiek pedig 57 főt tudhattak a közgyűlésben. S ha meggondoljuk, hogy e fő részvényes városatyák egyszerre rendszerint több cég vezetőségében is helyet foglaltak, a korabeli fővárosi tőkekoncentráció jellegzetes képe bontakozik ki előttünk.

Az új főváros legtöbb városatyáját tagjai között tudó pénzügyintézet egy-két kivétellel nem annyira a kiterjedt üzletkörrel rendelkező és újabban alapított, nagy tőkeerejű bankok közül, hanem inkább a korábbi években alapított és szerényebb tőkével rendelkezők közül került ki. Így a még a kiegyezés előtt szerény tőkével alapított s azt növelni nem képes *Első Magyar Iparbankhoz* tartozott a bankokban érdekelt városatyák relatív többsége, s a második legfavorizáltabb bank is – valamivel ugyan prosperálóbb kiadásban, de – a hasonló kategóriájú *Budai Kereskedelmi és Iparbank* volt. A nagyobb pénzügyintézetek közül a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* és a *Pest-Budai Egyesült Takarékpénztár* említendő. A városi körök banktőke szempontjából összességében némileg periferikus jellegét erősíti a kisebb külvárosi takarékpénztárak – *Pest-Terézvárosi Takarékpénztár, Külvárosi Takarékpénztár, Óbudai Népbank, Óbudai Takarékpénztár, Kézművesbank* – viszonylag jelentős száma is.⁴³

35 személy volt *három vagy ennél több bank vezetőségében* is jelen, akik közül 22 főként termény-nagykereskedő, számos ipari tőkés vállalkozás vezetőségében is megtalálható volt. Ez utóbbiak közül való volt például *Strasser Alajos* termény-nagykereskedő, a tőzsde alelnöke, aki nemcsak az egyik legnagyobb banknak, az 1869-ben alapított Francia–Magyar Banknak volt ugyancsak az alelnöke, a Pesti Biztosítóintézetnek és az Assecuranz Biztosítónak az igazgatósági tagja, de ott volt az olyan országos jelentőségű szervezetek vezető testületeiben is, mint a Lloyd vagy az Entrepot Kereskedelmi Társulat, több, a terménykereskedelemmel szorosabb összefüggésbe nem is hozható, iparágat képviselő cégek igazgatótanácsi tagsága mellett.⁴⁴ *Strasser*, aki 1873-ban virilistaként került új tagként Budapest parlamentjébe, bizottsági tagságát 1888-ig folyamatosan megtartva egyik oszlopos tagja volt a közgyűlésnek, s a Kereskedelmi Kamara tagjaként is jellegzetes figurája volt az újonnan feltörekvő gazdasági tényezőknél.

S bár az új erők mellett jelentősen visszaszorultak, teljes mértékben azonban nem tűntek le a színről a már a liberális korszakot megelőzően is jelentős szerepet játszott „tőzsérek” sem – ahogy ekkoriban néha emlegették őket. Ezek közül valónak tekinthetjük a soproni születésű, később bárói rangra emelt *Kochmeister Frigyes*t, a tőzsde és huszonkét éven át a Kereskedelmi és Iparkamara elnökét, aki a pesti gyarmatáru-kereskedelem megszervezésével még a „Vormärz” előtti időkben kezdte nagykereskedői tevékenységét, ám a városegysítés körüli években már őt is három bank, illetve biztosító – a Magyar Általános Hitelbank, a Pesti Biztosító és az Unió Viszontbiztosítási Bank – vezetőségében találjuk, egyéb ipari, közlekedési és kereskedelmi cégbeli tagságai, valamint evangélikus egyházbeli gondnoki tisztsége mellett.⁴⁵

Az 1873 előttre visszanyúló gyökerekkel, várospolitikai múlttal rendelkező, ám a modern időkhez is sikeresen alkalmazkodott, főként bankokban érdekelt, virilista városatyák körében említhetjük az egyesített főváros számos fórumán később is szerepet játszott *Vecsey Sándort*. Ő, több más bank és biztosítóintézet mellett, például az Angol–Magyar Bank, a Takarékpénztár Egylet, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatótanácsában is megtalálható volt olyan jelentős ipari vállalkozások mellett, mint pl. az Első Magyar Részvényserfőzde, az Első Magyar Bőrgyár Társaság,

melynek elnöke is volt vagy a Pesti Könyvnyomda Rt. Politikai irányultságáról, társadalmi elkötelezettségéről árulkodik, hogy 1865-ben a Deák-párti Kemény Zsigmond szavazója volt, s ő volt – mintegy a helyi polgárság reprezentánsaként – 1867-ben a városi Koronázási Bizottság elnöke; mindemellett nem volt közömbös egyházának ügyei iránt sem, mert evangélikus presbiter volt.

A napi feladatok végzésétől sem idegenkedő, lelkes lokálpatrióta abban az időben ideálisnak tekintett figuráját testesíti meg a későbbiekben a VII. kerületben hosszú éveken át előljárói feladatokat ellátó, s 1891-ig közgyűlési tag *Schön József* gyáros is. Mint számos más esetben, nála is kitapintható az üzleti kapcsolataira is kiterjedő helyi kötődés, hiszen például a Pest-Terézvárosi Takarékpénztár igazgatótanácsában is részt vett, a más közgyűlési tag által is igen kedvelt iparbanki s egyéb cégekben is vezető pozíciója mellett. Ő is már ismert és elfogadott alakja volt az önkormányzati közéletnek, hiszen az 1867-es pesti tisztújításon is sok szavazatot tudhatott magáénak, majd 1873-ban a VII. kerületi összeíró bizottságban is befolyással bírt a megválasztandók felett, mely népszerűség részben talán a szegényházak körül kifejtett korábbi odaadó tevékenységével is magyarázható.⁴⁶

A kategóriák elmosódó jellegét mutatja *Wahrmann Mórnak*, a városeyesítés ügyében egyik legagilisebb és legismertebb virilistának a helyzete is, akit noha az utókor is bankárnak tekint, ebben az időszakban csupán egyetlen banknak, az Angol–Magyar Banknak volt vezetőségi tagja, miközben az ipari cégek közül nyolcnak (ezek közül egynek elnöke) is.⁴⁷ Önként vállalt társadalmi szerepei közül érdemes megemlíteni az obligát kereskedelempolitikai szervezetekben (Kereskedelmi Kamara, Kereskedelmi Akadémia, Lloyd stb.) viselt tisztségei, ill. tagsága mellett felekezeti szerepvállalásait is: tagja volt ugyanis az Izraelita Hitközség Iskolai és az Izraelita Kéz- és Földműves Egylet választmányainak.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy miközben a közgyűlés tagjainak legnagyobb részénél kimutatható ugyan a modern értelemben vett tőkés mivolt, – a részvénytőke koncentrált jelleggel ugyanakkor a városatyáknak csak egy szűkebb körét érintette. Míg ugyanis az előbbieket tőkés érdekeltségei sokszor csupán a kisebb tőkeerejű, az 1873-as válságba bele is roppant bankokhoz, vállalatokhoz kötődtek, a példaként említettek, s a tőkés kisbörze része viszont a befolyásos, a tőkés viszonyrendszerbe már mélyebben és véglegesen beágyazódott pénzügyi és iparvállalati társaságokhoz kötődött.

EGYES IPARÁGAK KÉPVISELŐI

A bizottsági tagok legnagyobb részét – miként 1867-ben is, csak most kisebb arányban – a különféle *ipari* kategóriákhoz tartozók alkotják. A leggyakrabban előforduló iparágak egyrésztől az *élelmiszeripar*, másrészt az olyan infrastrukturális jellegű iparágak, mint az *építő*-, a *fa*- és a *vasipar* voltak. A virilisek és nem virilisek iparágak közötti megoszlását szemlélve a legfőbb különbséget az élelmiszer-ipari ágazathoz tartozóknak a viriliseknél, míg az építőipariaknak a nem viriliseknél való némi többlete teszi.

A virilisek körében megtalálhatók a *malomipar* reprezentánsai, ha nem is a legnagyobb nevek; mindenesetre a Pesti Sütő és Gőzmalom Rt. igazgatótanácsában öten is helyet foglalnak (*Argauer József*, *Schmidlechner Károly* és *György*, *Freisleder Nándor*, valamint *Igl Antal*), de a Lujza és a Concordia malmok vezetőségi tagjai is előfordultak a közgyűlésben (*Fischer Károly* cukrász és *Gschwind Mihály*, a neves szeszgyáros). A *szeszipart* a virilisták körében *Gschwindten* kívül *Atlass Samu*, *Hölle J. M.* pezsgő- és *Karl Ferenc* ecetgyáros képviselte. Noha virilista létükre nem voltak túlzottan nagy adófizetők, jól prosperáló voltukra utal, hogy többüknek is a hetvenes évek elején módjában állott a város különböző pontjain 1–3 emeletes bérházak építtetésével stabilizálni a vállalkozásban megszerzett profitot.⁴⁸

Az építőipart mind a virilisek, mind a nem virilisták körében természetesen főként a műépítők-építőmesterek reprezentálják: az előbbieket illetően *Ybl, Feszl, Lóhr Antal* vagy éppen *Hofhauser Lajos*, az a jól menő kőfaragó jelenti, aki 1872-ben háromemeletes, 1874-ben szerény egyemeletes bérházzal léphetett a közgyűlés befolyásos háziurainak sorába. A nem virilisták körében pedig az iparágat a korszak neves építőmesterei fémjelzik: pl. *Lechner Lajos* vagy az „Antalok”: *Gottgeb, Dörschug* és *Weber Antal*. A fővárosi „választható” virilizmus némileg félrevezető voltát illusztrálja, hogy pl. a 2268 forinttal adózó jelentős téglagyáros, *Holzspach András* is – saját döntése alapján – nem virilistaként volt tagja a főváros parlamentjének.

RÉGIEK ÉS ÚJAK AZ ÚJVÁROSHÁZÁN

Mindezek nyomán fölmerül a kérdés, hogy a korábbi városi közgyűlések átalakulási folyamatainak irányába illeszkedő, ám 1873-ra még dinamikusabbá és intenzívebbé vált módosulások milyen módon kapcsolhatók a várospolitika színpadán korábban is már ismert és most újonnan arra lépett személyekhez?

Az egyesített főváros közgyűlésének tagjai, kb. fele részt voltak olyanok, akik korábban egyik város képviselő-testületének sem voltak tagjai. Ez a cserélődési arány nagyjából megfelel a korábbi időszakokénak. Csakhogy a városeejesítés évétől a bonyolult és konzerváló jellegű választási technikából fakadóan is, a helyzet megváltozik. Ugyanis az 1873-ban megválasztott összes képviselő kb. háromnegyede 1882-ig, vagyis három választási cikluson keresztül a helyén maradt, s ez a helyzet az újként bekerültek esetében is. Vagyis a közgyűlés 1873-tól egy jelentős átalakulást követően, elvesztítve immáron a személyi megújulás korábbi dinamikáját, egyedeiben és jellegében is egy meglehetősen statikus képződménnyé válik.⁴⁹

A régi vágású, ám az új időkhöz alkalmazkodni tudó – közgyűlési tagságát 1861-től egészen 1889-ig megtartott – városatya figurája *Fuchs Ignác* bankigazgató és „főlövészmeisteré”. Személyében – aki majd a főpolgármester-választásnál pesti létére Szentkirályi Mórral együtt a lipótvárosi nagypolgárság exponense ellenében a budai Házmán Ferencre szavaz⁵⁰ – az 1873-as nagy átalakulást átvészelt régi gárda tagjai szinte saját magukat ünnepelhették, amikor néhány nappal a közgyűlési választás után, arcképét a Pesti Lövölde épületében vagy négyszázan összegyűlve leleplezték.⁵¹

A régi vágású, vagyionossá lett, ám az újjászerveződő városi igazgatás számára is magát hasznosítani kívánó és képes, s helyi társadalmi befolyást is szerezni tudó városatya alakja a szekszárdi születésű *Radocsay Ferencé*, akit a közgyűlés 1873-ban választ VIII. kerületi előljáróvá. Az 1839-ben csizmadiaként polgárjogot nyert Radocsay 1848-tól egészen 1888-ig helyet foglalt a közgyűlésben, s noha 73-ban még nem volt virilista, csak később lett az, alighanem az iparosként szerzett tőkét bérháztulajdonba fektető, majd gazdaságilag passzívvá váló polgári elem egyik reprezentánsának tekinthető.⁵² Noha 1873-ban csak 147 forinttal adózott, 1871 és 1873 között mégis 5 házat (melyek közül 3 emeletes volt) építtethetett magának. Radocsay jellemző figurája a városrészi kötődést személyes várospolitikai szereppé alakítani képes hagyományos pesti polgárnak, hiszen amellet, hogy természetesen a kerületben lakott, egyéb érdekeltségei is ide kötötték: igazgatósági tagja volt a józsefvárosi Külvárosi Takarékpénztár Rt.-nek; a kerületet képviselte a kisajátítási esküdtszékben, majd az 1867-es tisztújításkor a helyi összeíró-bizottságban, valamint 1866-ban és 1867-től mint a külvárosi bíróság esküdtszékje.

Az értelmiség soraiban a budai érdekek helyi gyökerű képviselőjének tekinthető *Ráth József* kanonok, vári apátplébános, aki 1861-től 1882-ig volt előbb a Víziváros, majd a Vár egyik képviselője, s aki 1878-ban I. kerületi esküdtként is bírta a budai választók bizalmát. Az ő 1873 utáni megújított közgyűlési tagságában egyként szemlélhetjük a népszerű és aktív budai városatya odaadásának

elismerését, avagy a divatos és megfellebbezhetetlen liberalizmus szellemi áramlatával szemben az egyházi álláspontot – a pápai családokhozatalansági dogma kihirdetése körüli heves közgyűlési vitában is – védelmező konzervatív értékrend választói méltánylását.⁵³

Izgalmas kérdés az is, hogy az *újonnan* megválasztott városatyáknak társadalmi összetétel, kulturális jelleg szempontjából melyek voltak a meghatározó vonásaik, mi módon különböztek a korábbi idők városi szereplőitől. E különbségek igen pregnánsan utalhatnak az összetétel módosulásának jellegére.

Az új képviselők legjellegzetesebb körét – egyben relatív többségét is – a mintegy félszáz, főképpen *nagykereskedő* alkotta. S ezek soraiban félreismerhetetlenül megtalálható azoknak a joggal a korszak gazdasági főszereplőinek tekintett, szinte kizárólagosan zsidó származású termény-kereskedőknek a kb. kéttucatnyi csoportja, melynek tagjai számára az 1867-es emancipációs törvény tette lehetővé az 1869-es és 1872-es országgyűlési képviselő-választások után immár a helyi politizálásban való részvételt is.

Társadalompolitikai jelentőségéhez mérten meglepően észrevétlenül zajlott le a vagyonos *zsidóság* eme tagjainak – a korabeli sajtó szerint is végeredményben szolid – jelentkezése és elhelyezkedése a közgyűlés tagjai között. Amint a Pesti Napló írta: „... az izraelita vallásu gazdagabb pénztőzsérek közül csak egy kettőnek neve olvasható a virilis kijelölteknek jegyzékében...”⁵⁴ Ebben szerepe lehetett a községpolitikai ügyek iránti relatív közönynek, ám főként annak a felismerésnek, hogy a zsidóságnak az 1850-es, 60-as években – különösen Pesten szembeötlő – rohamos gazdasági szerepvállalása és társadalmi felemelkedése szükségszerűen kellett, hogy eredményezze községpolitikában való színre lépését is.

Az új színfoltként megjelenő, voltaképpen nem nagy létszámú, ám annál nagyobb vagyonú zsidó kereskedők a közgyűlésben egyszersmind jelentős társadalmi súlyt is képviseltek. Megtaláljuk őket mind a különféle vallási, gazdasági, kulturális és szociális szervezetek vezető testületeiben; mind pedig a kereskedelempolitika mérvadó szervezeteiben.

Az ezen réteg emblematisz figurájának tekinthető s „agyonhivatkozott” *Wahrmann Mór* mellett azonban említhetjük *Schweiger Márton* termény-nagykereskedőt, az Izraeliták Országos Irodájának elnökét, aki nyolc különféle részvénytársaság igazgatótanácsában is helyet foglalt, s a hitközség gazdasági választmányának is tagja volt, és a demokrata irányultságú Egyenlőségi Kör tagsága mellett a Pester Lloyd kiadásában is meghatározó szerepet játszott. Vagy utaljunk *Brüll Miksára*, az Első Magyar Részvényserfőzde Rt. elnökére, a Hengermalom alelnökére, aki még négy másik cégnek is vezetőségi tagja volt – a Kereskedelmi Kamara, a Kereskedelmi Akadémia választmánya s egyéb társadalmi egyleti tagságai mellett.

A zsidó nagykereskedők mellett természetesen mások is voltak, akik újként kerültek be az új közgyűlésbe, ám társadalmi szempontból korántsem alkottak olyan újszerű és a tevékenységi kör, valamint a kulturális arculat szempontjából annyira egységes jellegű csoportot, mint emezek.

A régi városi képviselőknek illet tevékenyen részt venniük a város által működtetett, fenntartott vagy támogatott jótékonyági-szociális intézmények irányításában, működésének ellenőrzésében. Nem volt ez másként az új közgyűlési tagok esetében sem. Így pl. – a lakcímár adatai szerint – *Posner Károly*, a Lipótváros által jelölt virilista papírkereskedő, két ipari vállalat és egy bank igazgatósági tagja, az iparkamara tagja, az Iparegylet igazgatója elnöke volt a Concordia Pesti Jótékonyági Egyletnek és igazgatósági tagja a Kereskedők Betegbiztosítási és Nyugdíj Egyletének, valamint a városi Szegénygyermekórháznak.⁵⁵

AKIK MÁR NEM JUTOTTAK BE AZ ÚJVÁROSHÁZÁRA

Kik szorultak azonban ki az új fővárost megteremteni hivatott képviseleti szervből? Hogyan és mely személyekkel jellemezhető ezek köre? E negatív szempontú megközelítés – vagyis hogy a közgyűlés összetételét az onnan hiányzó elemeken keresztül igyekszünk megvilágítani – szintén

segíthet a válasz megfogalmazásában, mely mind statisztikai, mind társadalomtörténeti-tartalmi szempontból viszonylag egyszerűen megadható és dokumentálható: ha a közgyűlés új elemeiként a nagykereskedelem vállalkozó tőkés képviselőit jelöltük meg, a kiesők körében viszont az ipari ágazatokat érintő fogyatkozásokat regisztrálhatunk. Pesten s még inkább Budán ugyanis ekkoriban a hagyományos, egykori céhes-iparos, kézművesrétegek várospolitikából való kihullásának lehetünk tanúi.

A pesti és budai ipar tőkés jellegének eltérő volta közismert, ennek megfelelően az 1873-ban kiszorult régi pesti városatyák között csaknem kétszer annyi vállalkozóval találkozunk, mint kézműiparossal. Ezek közül két, a kortársaknak is meglepetést keltett korábbi érdemes és ismert pesti polgárt említünk: *Barabás Miklós* festőművész, aki annak ellenére maradt ki a közgyűlésből, hogy korábban a pesti képviselő-testületben e téren az egyetlen szakértő volt, s aki azt megelőzően majdnem az összes városi rajztanoda berendezését irányította; vagy említsük *Diescher József* építész nevét, aki a régi középítészeti bizottmánnak volt egyik legszorgalmasabb és legképzettebb tagja.⁵⁶

Budán viszont a helyzet pont fordított: az új közgyűlésbe be nem került régi budai városatyák körében a kézműiparosok száma volt négyszer annyi, mint a tőkéseké. Természetesen ezen régi budai kézművesek közül egynek sem volt bejegyzett cége, s egy sem volt valamely részvénytársaság igazgatósági tagja – viszont mintegy kétharmaduk tartozott a régi kiváltságos budai polgárság körébe, s többen is, szám szerint heten, a helyi céhvilág egykori nagyságai voltak: a hatvanas években a helyi ács, esztergályos, kádár, kötélgyártó, mézeskalácsos, tabakos és kelmefestő céheknek voltak előljárói. Jobbára tehát olyan iparágak képviselői, akik a céhes világ ipari kultúrájában, a kisvárosi iparosság preindusztriális jellegű, kora újkori eredetű iparági rendszerében mozogtak otthonosan és rendelkeztek annak termékkínálatával. Egyéb gazdasági, társadalmi jellemzőiket tekintve pedig mindezek után az sem meglepő, hogy – amennyiben előfordultak a legnagyobb adózók jegyzékében, ott rendszerint a lista legalsó fertályán helyezkedtek el, s lakhelyeik sem annyira Buda előkelőbb övezeteiben, hanem inkább a Tabán, Újlak és az Országút kevésbé frekventált részeiben feküdtek.

A helyi közéletből ily módon visszaszoruló, a régimódi szolid iparúzókat reprezentáló kis létszámú csoport tagjainak politikai irányultságára pedig jellemző, hogy az 1872-es országgyűlési képviselő-választás alkalmával kétszer annyian szavaztak közülük az önálló városi érdekvérvényesítés érdekében és a kisegzisztenciák védelmében fellépett függetlenségi párti *Andorffy Károlyra*, mint a városeyesítés ügye mellett erőteljesen elkötelezett, a helyi érdekek hagyományos felfogásával némileg szemben politizáló – s az ellenzék előtt ugyan „*mint merev pártember ismeretes*” –, egyébként Budán népszerű, Deák-párti *Házmán Ferenc* polgármesterre.⁵⁷ Az újként bekerültek java része ezzel szemben inkább volt Deák-párti, mint függetlenségi.

S vessünk egy végső pillantást a kívülretek egy másik, a fentieknél nem kevésbé jellegzetes körére. *Óbuda* 1867-es képviselő-testületében még a közgyűlés relatív többségét alkotó, ám mostanra már csupán 3 tagúra apadt helyi *őstermelőire*, az ottani szőlőművesek, majorosok, gazdák csoportjára. Kétségtelen: a választójogosultak szűk körén kívül a kisváros lakosságának is meghatározó részét képező önálló kisegzisztenciák képviselőit ilyen arányú visszaszorulása, a helyi társadalmi szerkezet képviselői tükrének ilyen mértékű eltorzulása nagyjából egybevágott a törvényalkotók társadalompolitikai céljaival is: múlthoz tapadt és földhöz ragadt kapásokra – még ha tehetősek, sincs szükség a fény, a pompa, az üzlet és az előkelőség eljövendő, ám még megteremtendő világvárosában.⁵⁸ Vagy ahogy az ideálok változásait a kormánypárti lap tárcaírója ironikusan tollhegyre is tűzte: „*Pest legyen műszerető város. A képviselőknek jó példával kell előljárniuk. A régi képviselőknek alapelve volt este kilenckor lefeküdni. Az új képviselőknek színházba kell járnia, estéit hangversenyeken, reggeleit műtárlatokban kell töltenie. Telkek helyett képeket kell vásárolnia, birtok helyett tájfestményeket, borjukat, lovakat, teheneket, ökröket in effigie.*”⁵⁹

Az elitekkel kapcsolatos legjellemzőbb változásokat a *budai* tagok soraiban tapasztalhatjuk. Itt ugyanis a lokális érdekű reálszféra társadalmi elemei, a céhes világ szokásrendszerébe szorult hagyományos iparúzó és kereskedők rovására a főként *állami hivatalnokok és egyéb értelmiségiek* aránya nő meg 1867-hez képest – mely utóbbi aránynövekedés a későbbiekben is állandósult vonása marad a közgyűlésnek.

A különböző rendű és rangú városi és állami tisztviselők ugyan a régi budai képviselő-testületekben is elég népes csoportot alkottak, a városegysítés évére azonban az *állami tisztviselők* aránya – összefüggésben az állami adminisztráció erőteljes kiépülésével – a korábbiakhoz képest azonban csaknem megháromszorozódott. Ezek jobbára aktív vagy már kvietált minisztériumi főtisztviselők vagy bírák voltak, akiknek a neve többször is felbukkant a Deák-párti szavazó-jegyzékeken, s akik viszont a Vár vagy a Víziváros jobb részeiben laktak.

Egyik jellegzetes képviselőjük a fővárosi törvény végső formájának kialakításában jelentős szerepet játszott – a főpolgármesteri intézmény létesítésével kapcsolatban kisebbségi, centralizáló álláspontot elfoglaló – gömői *Havas Sándor* belügyminisztériumi, majd honvédelmi minisztériumi osztálytanácsos, később államtitkár a főpolgármester-választáskor az uralkodó harmadik jelöltje volt.⁶⁰ Havas királyi tanácsos 1894-ig volt az I. kerület egyik nem virilista képviselője, aki az Osztrák–Magyar Bank igazgatóságában is helyet foglalt, tagja volt az egyetem államvizsga-bizottságának s a fővárosi közgyűlésben a képzőművészeti bizottságban tevékenykedett. Községpolitikai tevékenységéből főként az aquincumi ásatások kezdeményezése és a budai hegyvidék rendezése, turistaútjainak kialakítása említésre méltó.

Az önálló magyar államigazgatási apparátus kialakítása körüli alkotó tevékenység másik jellegzetes új képviselője a magyar parlamenti gyorsírás megteremtője és nemzetközileg elismert alakja, *Fenyvessy Adolf*, aki egészen 1906-ig képviselte nem virilistaként a józsefvárosi érdekeket. Az egyesítés körüli időszakban főrézvényesként többek között az Athenaeum könyvkiadónál és a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasútnál rendelkezett igazgatósági tagsággal. Egyéb elfoglaltságai közül pedig figyelmet érdemel tanári tevékenysége a pesti Főreálban és a Kereskedelmi Akadémián, valamint egyenlőségi köri tagsága.

A hivatalnokok, s ezen belül is az államiak fokozott szerepvállalását – legalábbis az erre támasztott igényt – azonban talán mindennél inkább magának a miniszterelnöknek, *Szlávy Józsefnek* a közgyűlési tagsága bizonyítja, aki ráadásul nem is virilistaként, hanem egyszerű II. kerületi képviselőként foglalhatott helyet 1897-ig az ország parlamentje mellett a fővárosban is.

A természettudományos gondolkodás kibontakozásának éveit az *orvostudomány* képviselői közgyűlési szerepvállalásának megszorodását is magukkal hozták: így az új fővárosi hatóság tagjai lesznek a magyar orvoslás olyan neves személyiségei, mint pl. a különben már 1850-ben is községpolitikai szerepet vállalt *Schwartz Ferenc* ideg orvos, szanatóriumtulajdonos, a magyar elmeorvoslás egyik úttörője; vagy az akadémikusok közül *Arányi Lajos* nemzetközi hírű patológus; avagy *Rózsay József* főorvos. Utóbbi állásai, vállalt kötelezettségei jól illusztrálják a korszak egyik jellegzetességét is: az intézményi kötöttségeket figyelmen kívül hagyó szakmai aktivitást. Rózsay doktor ugyanis nemcsak a fővárosi Szegegyháznak volt a főorvosa, hanem a Rókus kórházi rabkórháznak is, míg a Dologháznál nem vezető orvosként vállalt szerepet. Mindemellett a Zsidókórház igazgatói feladatait és a Hitközség kórházi választmánya elnökének szerepét is betöltötte. Ám jutott ideje az Orvosegyletben és az Orvosi Könyvkiadó Vállalatnál is feladatokat vállalni.

S hogy az efféle álláshalmazokban abban az időben korántsem számított kivételnek, mutatja a városegysítés miniszteri biztosa, *Havas Ignác* tanár esete is, aki az egyik legnagyobb adózó virilistaként volt tagja a közgyűlésnek, s aki egyben a Szegegygyermekkórház főorvosa, a Szegegyház

egyik igazgatósági tagja, a Nemzeti Színház orvosa, az Orvosi Könyvkiadó elnökhelyettese, az Orvosegylet vezetőségi tagja és evangélikus presbiter is volt. A nevesebb orvosok közül városatya volt még többek között *Patrubány Gergely*, a főváros tiszti főorvosa, *Batizfalvy Samu*, *Mezey Adolf*.

Az írók, tudósok, művészek és egyéb *humánértelmiségiek* jelentősége is – ha nem is olyan mértékben, mint az orvosoké – a korábbiakhoz képest megnövekedett. A részvénytársasági vezetői posztokat is magukénak mondható tehetősebbek közül olyan hírességek is helyet foglaltak a közgyűlésben, mint a valamivel később a Külső-Józsefváros társadalmi viszonyait *Gazdag szegények* című regényében mélabús részvétellel ábrázoló *Jókai Mór*, a lelkes külső-józsefvárosi, aki korábban ugyan – mint annyian mások – elítélte a virilizmust, ám most ő is ilyenként foglalt helyet a közgyűlésben. De megtalálhatjuk ott a Deák-pártiakhoz közel álló, s olykor hivatalt is vállaló olyan neves tollforgatókat, mint *Csengery Antal* vagy *Falk Miksa*; vagy az ellenzékiek közül említhetjük *Horn Edét* és *Tolnay Lajost*. A tudósok közül pedig feltűnik a névjegyzékekből *Ballagi Mór*, valamint a „hatvani prépost” *Horváth Mihály*, *Hunfalvy János*, történetírók, a mérnök *Zsigmondy Vilmos*.

A fő részvényesként nem jegyzett többi humán értelmiségi zöme virilista sem volt, hanem jellemzően kerületi képviselőként jutott mandátumához. Ide sorolhatók az olyan állami és városi tanintézetek abban az időben jobbára neves tanárai, mint pl. az egyetem és a Királyi Katolikus Gimnázium történelem-tanára *Ribáry Ferenc*; *Say Mór*, természettudós, a budai főreál vagy *Ney Ferenc*, a pesti reáltanoda igazgatója. Az egyetemi, tudományos szférát *Hatala Péter* pesti rektor, *Apáthy István* jogászprofesszor vagy *Toldy Ferenc*, az egyetemi könyvtár igazgatója képviselheti – valamennyien a IV. kerületi (belvárosi) választók jóvoltából.

A TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉG SZÍNTEREI

Az egyesített főváros képviseleti szervének megújulása, személyi összetételének módosulása, felfrissülése bizonyos mértékig az új testület mentalitásának, korábbi társadalmi szokásrendjének módosulását is jelentette. A régi és az új képviselők társadalmi aktivitás, érdeklődési körük változásai, kötelezettségvállalásaik jellemzői tekintetében ennek megfelelően némileg különböztek egymástól.⁶¹

Általánosságban megállapítható a törvényhatósági bizottság testületének nagyfokú társadalmi aktivitása, hiszen ezekben az években többségük (52,4%) tagja volt egyik vagy másik – az esetek többségében egyszerre több – pest-budai *egyházi, szakmai, politikai, jótékonyági, kulturális*, avagy valamely, közvetlenül a városi hatóságok felügyelete alatt állott *intézmény* vezető, ellenőrző testületének. Vajon milyen különbözőségeket fedezhetünk fel ebben a vonatkozásban a régi és az új képviselők között?

Az *aktivitás szintjét* illetően sem tekinthető azonosnak a két csoport, hiszen míg az 1873 előtt is már városatya 230 személy közül 150 rendelkezett ilyenféle társadalmi elfoglaltsággal (65,2%), addig a 242 új tag körében csupán 96 (39,7%) társadalmilag aktívnek tekinthetővel találkozunk.

Egyesület/intézménytípus (Szervezet)	Az új közgyűlési tagok hány szervezetben vezetőségi tagok Szervezetek		A régi közgyűlési tagok hány szervezetben vezetőségi tagok Szervezetek	
	száma	%	száma	%
Szakmai	56	32,6	87	25,3
Kulturális	33	19,2	75	21,7
Jótékonyági	32	18,6	64	18,6
Egyházi	29	16,8	24	7,0
Politikai	14	8,1	26	7,6
Városi kezelésben lévő intézmény	8	4,7	68	19,8
ÖSSZESEN	172		344	

A fenti társadalmi egyesületi, intézményi típusoknak a régi és az új közgyűlési tagok közötti megoszlását vizsgálva szembeötlő egyezéseket és eltéréseket találunk. Mindkét csoport körében az olyan szakmai jellegűnek tekinthető szervezetek, ill. egyesületek voltak a legfrequentáltabbak, mint a *Kereskedelmi és Iparkamara*, a különféle céhek, a *Pest-Budai Ügyvédegylet*, az *Orvos-egylet*, az *Iparegylet*, a *Lloyd Társulat*, az *OMGE* stb.

Míg azonban a régieknél a szakmai szervezetek és egyesületek részesedési aránya kb. csupán egyegyede volt az összes szervezetének, az új városatyák esetében ez az arány már csaknem egyharmados, s többször találjuk őket olyan újabb keletű szervezetek irányító testületeiben, mint különféle *kereskedelmi körök*, az *egyetem* vagy a *műegyetem államvizsga-bizottsága*, *iskolaszéki elnöksége*, *Vöröskereszt*, *Tűzoltóegylet* stb.

Körülbelül hasonló arányban kultiválták a régi és új városatyák a *kulturális és jótékonsági*, valamint a *politikai* jellegű egyesületeket is. Régebbi alapítású, jellegzetes helyi kulturális egyesületek között tarthatjuk számon a gyakran előforduló zenei egyesületeket, mint pl. a *Pest-Budai Hangász Egylet*, a *Pest-Budai Dalárdát*, a *Zeneművészetet Támogató Egylet*et, az egyéb kulturális egyesületek között szerepel a *Népkönyvkiadó Egylet*, és a sport korai kultuszára, s annak a közgyűlési tagok közötti népszerűségére utal a *Tornaegylet* előfordulása az olyan patinás, tágabb értelemben kulturális szervezetek mellett, mint a *budai* és a *pesti lövészegyletek*. Az új tagok körében is gyakrabban előforduló újabb keletű kulturális intézmények között említhetjük a *Konzervatóriumot*, a *Magyar Képzőművészeti* vagy a *Történelmi Társulatot*.

Városi alapítású, felügyeletű vagy a várossal egyéb módon kapcsolatban lévő *jótékonsági* egyletek vezetői, vagy felügyeleti szerveiben gyakran találunk többeket mind a régi, mind az új városatyák soraiból. Így a régiek közül viszonylag sokan előfordulnak az olyan évtizedes egyletek vezető testületeiben, mint a pesti *Vakok Intézete* vagy a *Concordia Pesti Jótékonyegylet*, avagy az egyes városrészek polgárságához, illetve egyes szakmákhoz kapcsolódó, egy-egy szentről elnevezett betegsegélyezési és temetkezési egyletek, mint a *Szent István*, *József*, *János*, *Noé*, *Erzsébet*, *Teréz* stb.

Noha a „modern” időkben alakult jótékonsági egyletek választmányai természetesen számos régi városatyával is büszkélkedhettek, ezekben mégis valamivel több, a helyi közügyekbe csak mostanában bekapcsolódó fővárossal találkozunk. Ilyen újabb keletű, sokszor meghatározott réteg számára alakult, karitatív szervezet volt többek között a *Kereskedők Beteg- és Nyugdíjegylete*, az *Országos Tanári Egylet*, a *Gyermekőrző Intézet Elterjesztésére Alakult Egylet*, a bölcsődék ősenek tekinthető *Csecsemőőrző Intézet* vagy a gyermekgyógyászat terén úttörő szerepet játszott *Szegénygyermekkórház Egylet*.

Régi és új városatyák nagyjából hasonló – kisebb – mértékben vettek részt *politikai-társadalmi* jellegű szervezetek munkájában. Újak és régiek is találhatóak a városegyesítés előkészítése körüli vitákban szavát többször is hallató demokrata-szabadelvű irányultságú *Egyenlőségi Körben*, s a valamivel talán konzervatívabb *Nemzeti Kör* vezető testületei is egyként helyet adtak patinás patríciusoknak és újszerű világváros-építőknak.

A zsidó eredetű képviselők megjelenésével a várospolitikai vezetőréteg mentalitásának módosulására az *egyházi* és a *városi intézményi* szervezetekben tapasztalható aktivitás eltérő foka utal.

Noha a régi közgyűlésekben is előfordult – főként az igen intenzív egyházközségi életet élő evangélikus – városatyák fokozott hitegyleti szerepvállalása; az újak e tárgyú érdekelttségének jelentős arányú megnövekedése viszont az izraelitáknak még a luteránusokat is felülmúló hitközségi aktivitásával magyarázható. Ennek megfelelően, míg a régiek között elő-előfordultak *evangélikus egyházi* és *iskolakurátorok*, *presbíterek*, a *görög–román egyházhatóság*hoz delegáltak; most, az új érában szinte alig találunk olyan tehető izraelita gyárost vagy nagykereskedőt, akinek ne lett volna valamilyen tisztsége vagy legalább választmányi tagsága a helyi hitközségnél. Külön ki kell emelni a hitközségi irányítás alatt működő, de *karitatív* vagy *kulturális* jellegű különféle egyletek-

ben viselt feladatvállalásokat: *Izraelita Beteg és Temetkezési, Kéz- és Földműves Egylet, Hitközség Iskolai, Jóléti, Kórházi, Kultúr- vagy Pénztári Választmánya, Pesti Izraelita Hölgyegylet, Izraelita Országos Iroda Elnöksége*, stb.

A jótékonyági-karitatív városi létesítmények közvetlen képviselő-testületi ellenőrzését szükségesnek tartó hagyományos, „gyámolító” mentalitás következményeként 1873 előtt az *Erzsébet leány- és a József fiárvaház*, valamint a *Szegényház* és a *Dologház* bizottmányi felügyeletét kizárólagosan közgyűlési tagok látták el.

Lássuk ezek után, hogy egy-egy igen intenzív egyleti életet élő személy esetében hogyan festett a társadalmi aktivitás.

A legtöbb társadalmi szervezetben vezető szerepet játszott tíz közgyűlési tag között két régi polgárt találunk: *Fuchs Rudolf* dohány-nagykereskedőt és *Ludvig János* bábsütőmestert. Előbbi a szepesi patrícusok közül való, 1842 óta rendelkezett pesti polgárjoggal, 1848-tól volt folyamatosan a pesti közgyűlések tagja, s három ház után fizetett 2265 forint házbéradót mint lipótvárosi virilista; az 1867-es tisztújításon a városrész összeíró-bizottságának elnöke, hét részvénytársaságnak is főrészvényese volt.⁶² A társadalmi életben az evangélikus egyház kurátoraként, a *Kereskedelmi Akadémia* választmányi tagjaként vett részt; tagja volt a *Kereskedelmi Kamarának* és tiszteleti tagja a *Kereskedő Ifjak Társaságának*. *Ludvig János* 1838 óta volt pesti polgár, 1861-től közgyűlési tag, s az egyesítéskor mint lelkes terézvárosit – 1862-ben és 1867-ben kerületi esküdt is volt, majd az ekkori tisztújítás összeíró-bizottságának tagja – VII. kerületi póttagságra érdemesítették a választók. Alighanem a régi vágású, jámbor jótékonykodók ideáltípusának tekinthető, hiszen viszonylag csekély jövedelme ellenére (154 ft házbéradó) hat (!) betegségi és temetkezési egylet pénztárnoki, ill. elnökségi tisztét is betöltötte, úgymint: *Szt. Erzsébet, Szt. János, Védangyal, Szt. Teréz, Terézvárosi Szőlősgazdák, Általános*.

Az újként érkezettek társadalmi szerepvállalását illusztrálja ugyanakkor a neves szemészprofesszor, *Hirschler Ignác* közéleti szereplése, aki miközben akadémiai és *Országos Közegészségügy Tanács*-béli tagsága mellett az *Orvosegylet* elnöki tisztét is betöltötte, aktív hitéleti szerepet is játszott, hiszen elnöke volt a *Pesti Izraelita Hitközségnek*, annak iskolai és kórházi választmányának, s praktizált nemcsak a *Zsidókórházban*, de a *Szegénygyermekkéórházban* is.⁶³ Az újak egy egészen más rétegét példázza ugyanakkor *gr. Zichy Antal* kerületi tanfelügyelő, józsefvárosi virilista (155 forint házbéradó), aki viszont kizárólag tudományos társaságok tagjaként – *Akadémia, Képzőművészeti, Történelmi, Kisfaludy Társulatok* – vett részt a közéletben.

POLITIKAI CSOPORTKÉPZŐDÉS

Mint említettük, a városeyesítés gyakorlati végrehajtását a várospolitikai tényezők, a városházi körök pártpolitikai érdekekre való tekintet nélkül helyeselték, s az új közgyűlés megválasztása a közjogi ellentétek félretételével, egyfajta községpolitikai *Treuga Dei* jegyében ment végbe. Ez azonban természetesen nem jelentette azt, mintha a végeredmények tekintetében is paritás jöhetett volna létre. Korántsem: az ellenzék némi keserűséggel nyugtázta a választás végkimenetelét, megállapítva, hogy a 250 virilista jelöltből végül is csupán 22 ellenzéki került be a testületbe.⁶⁴ Ennek ellenére a nagypolitika a későbbiekben csak ritkán osztotta meg a törvényhatósági bizottságot, s a városatyákról csak az ismertebb személyek esetében állapítható meg teljes egyértelműséggel politikai hovatartozásuk. Így például tudnivaló, hogy az 1872-ben *Házmán Ferenc* budai polgármesterrel szemben fellépett *Andorffy Károly* ügyvéd, 48-ban városi kapitány, korábbi budai városatya a 48-as érzelmi bizottsági tagok egyik előkelősége csakúgy, mint a Duna-balpartiak körében *Mátyus Arisztíd*, aki az 1869-es választások alkalmával a baloldali központi választmány tagja is volt, s kemény ellenzéki álláspontot fogalmazott meg azon ritka alkalmakkor – mint például

1878-ban, a boszniai okkupáció alkalmával –, amikor az országos politikában ellentét merült fel a kormány és a főváros között.⁶⁵ Mintegy két tucat képviselőről állapítható meg az országgyűlési képviselő-választások választási jegyzőkönyvei és szavazási jegyzékei segítségével a 48-as vagy függetlenségi beállítódás. A pártállásukról is ismert országos nevek mellett – *Jókai Mór, Horn Ede, Tolnay Lajos* – olyan ismertebb személyiségek is fel-felbukkannak e jegyzékeken, akiknek ellenzéki nézetei eddigéig nem voltak túlságosan ismertek. Így ide tartozónak kell tekintenünk a gépgyáros *Röck Istvánt, Heinrich Ödön* korábbi Pest városi tanácsnokot vagy *Heidelberg Mór* és *Kanitz Gábor* nagykereskedőket.

A *kormánypártiakat* illetőleg valamivel nagyobb bázisból méríthetünk – rájuk vonatkozólag 116 név áll rendelkezésre –, ám túlságosan messzire vivő következtetések ennek alapján sem igen nyerhetők. Az ellenzéki képviselőktől a legszembetűnőbb – bár nem túl meglepő – eltérés az állami hivatalnokok és „magánzó”-ként feltüntetettek megléte (16, ill. 8 fő); ezen kategóriák ugyanis elő sem fordultak az ellenzékiek körében. Az állami tisztviselőknél olyan nevekkel találkozhatunk a szavazói jegyzékeken – mondhatnánk, szinte természetyszerűleg –, mint pl. *Reitter Ferenc, Bródy Zsigmond* miniszteri titkár, *Jekelfalussy Lajos*, a fővárosi rendőrség állami kezelésbe vételével megbízott miniszteri biztos, *Keleti Károly, Ribáry József* miniszteri tanácsos, *Balássy Antal* királyi táblai bíró, 1861-ben budai országgyűlési képviselő és így tovább.

VÁROSRÉSZI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS

A három városrész közgyűlési reprezentációjához hasonlóan az egyes kerületek képviselőinek foglalkozási csoportok szerinti megoszlása sem mutat a kerület ismert általános társadalmi jellemzőihez képest nagy különbségeket.⁶⁶

A *reál*, a *hivatalnoki* és az *értelmiségi* szférák összefoglaló adatait figyelembe véve az összes képviselő kerületek szerint (Ferencváros és Kőbánya egy választókerületet képezett), foglalkozási-társadalmi jellemzők alapján nagyjából öt típusba sorolható: A budai *első két*, jobbára inkább magas társadalmi presztízsű kerület városközi képviselője, különösen az I. kerület vonatkozásában nagyjából tükrözte ezen jellemzőket; hiszen a különféle *állami* és *városi hivatalnokok* – mint látjuk, hagyományosan – ezen kerület képviselői között voltak található legnagyobbat – csaknem egyharmados – arányban, ahogy az *írók, tudósok, tanárok és egyéb humán értelmiségiek* arányszáma is itt volt a legmagasabb. A II. kerület képviselője az elsőtől leginkább abban különbözött, hogy itt a kereskedőkkel szemben jóval hangsúlyosabb volt az *ipariak* képviselője – ezek legnagyobbat részét a többségében hagyományos iparüzőnek tekinthető élelmiszer-ipari ágazatokhoz tartozók alkották; alacsonyabb a passzív vagyonnal rendelkezők – *magánzók* –, sokkal alacsonyabb a *városi hivatalnokok*; és valamivel alacsonyabb a *humán értelmiségiek* aránya.

A hármas főcsoport belső arányai (*reál-hivatalnok-értelmiségi*) vonatkozásában ettől gyökeresen más alakzatot mutat az Újlakkal kiegészített óbudai (III.) választókerület képviselőjének társadalmi arculata, hiszen itt az előző kerületekénél kevesebb számú városatyja csaknem háromnegyede volt sorolható a reálszféra körébe, melyen belül az ipariak csoportjában főként a *fa- és vasiparhoz* tartozók száma említésre méltó; a hiányokat, ill. fogyatkozásokat tekintve pedig az *értelmiségi* jellegű csoportnak az összes kerületek közötti itteni legkisebb aránya, valamint az *őstermelőknek* a korábbiakhoz képest töredékes városközi jelenléte tűnhet fel.

A Duna-balparti kerületek reprezentánsai vonatkozásában – az egyes kerületek általános társadalmi jellemzőivel nagyban egyező – szintén jelentős különbségeket találunk.

A IV. és az V. kerület képviselői tükrözik az ismert eltérő jellemzők szerinti. A *Belvárosnak* az I. kerülethez hasonló reálképviseleti és azon belül is nagyjából hasonló *ipar-kereskedelem* aránymutatói tűnnek fel, a *hivatalnoki* és *értelmiségi* kategóriák gyökeresen más fő- és belső arányai mel-

lett. Míg ugyanis a IV. kerületiek esetében az előbbieket csupán néhány városi hivatalnok képviseli, az utóbbiak viszont pontosan a felét alkotják a kerülethez tartozó városatyáknak, akiknek szintén éppen a fele volt ügyvéd. S egyéb *humánértelmiségiek* vonatkozásában is az első két budai kerület mellett a Belváros produkálta a legtöbb képviselőt. A belvárosi mellett a második legnagyobb létszámú *lipótvárosi* képviseleti kör tagjai a IV. kerületiektől leginkább csak a már ismert vonások tekintetében különböznek. Így nem tűnhet különösebben meglepőnek, hogy a kerületi képviselet kétötöde szinte kizárólag *vállalkozó nagykereskedőkből* állott, míg az ipari vállalkozók alig egytizedes arányt képviseltek. A Lipótváros második legnépesebb képviseleti rétegét az *ügyvédek* alkották, akik azonban a belvárosiaknál kevesebben voltak, ám meglepő módon náluk is kisebb – az összes kerület között a legkisebb! – arányban fordultak elő itt, a lipótvárosiak között az *írók, tudósok, művészek, tanárok*.

Főként a reálszféra aránya, valamint az azon belüli megoszlás alapján tekinthető rokonnak a két részre osztott *terézvárosi* (VI–VII.) képviselet társadalmi arculata. Mindkét csoportban az *ipariak* kétötödös és a *kereskedelmiek* egynegyedes aránya meghatározó, a többi foglalkozási réteg szórtsága mellett. Ezen városrész képviselőit némileg a lipótvárosiakkal rokonítja a *humánértelmiségiek* csekély jelenléte a főváros parlamentjében: míg a VI. kerületben *egy tanár és egy mérnök* képviselte őket; a VII. kerület városatyái között éppenséggel egyetlen ilyen személyt sem találunk.

A *Józsefváros* vegyes társadalmi összetétele annak városházi képviseletében is megfigyelhető: az *ipariak* aránya nagyjából a fenti két kerülethez hasonlatos, miközben jóval kevesebb *kereskedő* utal a reálszféra helyi jellemzőire. A vegyes társadalmi képnek megfelelően ugyanakkor két tanár, egy pap, egy író és egy színházi rendező közgyűlési tagsága révén a terézvárosiaknál valamivel hangsúlyosabb a *humánértelmiség* városházi jelenléte. S társadalmi-foglalkozási jellemzők tekintetében kiegyenlítettnek tűnik a *Ferencváros* és a *Kőbánya* összevont képviselői kara is: míg az *ipariak* és a *kereskedők* aránya a józsefvárosiakkal azonos, ugyanakkor az itteni választók a többi kerületnél jószerevel elő sem forduló *közlekedésiek, vendéglátók vagy őstermelők* közül is delegáltak egy-két képviselőt. S meglepőnek tűnhet mindemellett a *humánértelmiségieknek*, valamint a *hivatalnokoknak* – a Belső-Ferencvárosi övezet magasabb társadalmi státusából következően – a VI. kerületével azonos aránya is.

A kortársak és a főváros múlt századi történetével foglalkozók részéről közhelyszerű megállapítás, hogy az egykori városatyák számára a városrészi, ill. kerületi érdekérvényesítés volt a legfontosabb, várospolitikai ténykedésüknek és gazdasági-társadalmi háttérüknek is ez képezte alapját. E felismerést a képviselőknek az *egyes pénzügyi részvénytársaságokban elfoglalt vezető funkciók kerületek szerinti vizsgálata* is megerősíti. Úgy tűnik, hogy miközben szinte minden pénztintézet tudhatott magának legalább egy-két igazgatósági, ellenőrző bizottsági tagot a fővárosi közgyűlésben, voltak bankok, ill. egyéb részvénytársaságok, melyek azzal is büszkélkedhettek, hogy a várospolitikai területen történő érdekérvényesítésre immáron egész „kerületi kohorszok” is a rendelkezésükre állnak.

A budai képviselők esetében ugyanis az 53 fő I. kerületi illetőségű városatya közül például a helyi érdekeltségű *Budai Kereskedelmi és Iparbanknak*, valamint a *Pest-Budai Népbanknak* együttvéve 11; a 47 főnyi II. kerületiek között pedig 9 képviselője is volt. Ám a nyilvánvalóan szerényebb tőkeerejű *Óbudai Takarékszövetkezet* is tudhatott magának 5 főt a 35 fős óbudai városatyák sorai között. Érdekes szemügyre venni a bel- és lipótvárosi képviselők körében igen népszerű három bank: a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*, a *Pesti Hazai Takarékpénztár* és a *Pest-Budai Első Takarékpénztár* reprezentációját. Míg a belvárosinak tekinthető 72 képviselő közül 12-nek, a 65 lipótvárosi közül viszont 22-nek voltak főrészvényesi jogosultságai (természetesen többnyire egyéb pénzügyi vezetőségi állások mellett) e három pénztintézet valamelyikében. A *Terézvároshoz* kötődő banktőkéket a városrész összesen 103 képviselője körében főként három, néhány évvel korábban alakult bank, ill. takarékpénztár képviselte: mintegy 37-en voltak érdekel-

tek a *Pest-Terézvárosi Takarékpénztár*, a *Pest-Terézvárosi Iparbank* és az *Első Magyar Iparbank* igazgatótanácsaiban. A *József*- és főként a *ferencvárosi* képviselők körében azonban a bankérdekelt-ség szórtabban és ritkábban fordult elő: a 49 józsefvárosi képviselő közül csupán 5-en voltak választmányi tagjai a *Szentkirályi Mór* elnökölte *Külvárosi Takarékpénztárnak*.

Mint említettük, a választójogosultakat önkéntes jelentkezés nyomán írták össze. Ez eleve szűrőként működött, s a városközi ügyek érdeklődőire korlátozva a jogérvényesítést, egyfajta saját-ságos törvényhatósági belterjességben működtette a helyi alkotmányosság választási gépezetét. Ezzel is magyarázható, hogy még a 48 előtti időig visszanyúló városrészi, majd a 73 utáni kerületi érdekszerveződés is hihetetlenül szűk társadalmi bázison fejlődött ki, illetve rekedt meg.⁶⁷ Az előljárásági esküdtek 178-as választásakor például az egyes kerületekben a választók létszáma mindössze 3–400 fő körül mozgott, ám a ténylegesen szavazók még ennek is csak töredékét alkot-ták: a népes Terézvárosban például csak 175-en, a Ferencvárosban pedig írd és mondd, 12 választó járt az urnák elé. S noha az esküdtválasztás kerületi ügy volt, a várospolitikai érdekelttség és érdeklődés korlátozott voltát, roppant szűk társadalmi keresztmetszetét mindennél jobban illusztrál-ja, hogy ekkor, 1878-ban a főváros összes esküdtszavazójának durván egyharmada egyszersmind városatya is volt az 1848 és 1882 közötti időszak valamelyik – pesti, budai, óbudai vagy budapesti közgyűlésében!⁶⁸

ÖSSZEGLÉS – KITEKINTÉS

Ha arra akarunk válaszolni, hogy a közgyűlés 1873-ban kialakult – vagy inkább talán kialakított – új társadalmi összetétele mennyire maradt tartós, mennyire határozta meg a későbbi törvény-hatósági bizottságok jellegét, illetve melyek voltak a módosulások, erre viszonylag világos választ adhatunk. Az ezt követő tíz esztendőben – mely időszakra vonatkozó elemzések közzétételére e helyütt azonban nincs módunk – a társadalmi összetétel már csupán a közgyűlés kismértékű cserélődése folytán sem sokat változott.

A csekély módosulás tendenciája viszont érdekes, s némileg árnyaltabbá teheti a liberális kor-zak fővárosi viszonyairól eddig kialakult képet. Az 1873 és 1882 közötti tíz esztendőben ugyanis az ipari-kereskedelmi és egyéb, vagyis a reálszférába tartozók háromötödös induló aránya a dekad végére 47%-ra csökkent – miközben a *tisztviselői és a különféle értelmiségi jellegű rétegek* aránya megnövekedett. A minden rendű és rangú humánértelmiségek arányának megduplázódása hívhat-ja fel figyelmünket arra a nagy időkeretet átfogó, hosszú távú hullámmozgásra, mely a premodern municipális jellegű alkotmányosság hagyományos rétegeinek érdekérvényesítési kísérleteivel veszi kezdetét az 1848 és 1867 közötti időszakban; majd 1873-ban az új típusú vállalkozói, főként kereskedelmi tőkés csoportok állami segélyű felkarolásával új irányokat kap; végül a pénzügyi és gazdasági érdekek várospolitikai érvényesülését követően lassanként a nagypolgári modernizáció szellemi arculata is egyre határozottabb formában jelenik meg a főváros érdekérvényesítési rend-szerében.

Pesti és budai közgyűlési tagok

	1848											
	Pest, tőkés	%	Pest, egyéb	%	Pest, össz.	%	Buda, tőkés	%	Buda, egyéb	%	Buda, össz.	%
Bankár	1	1.0			1	0.4						
Iparos	38	37.6	65	47.1	103	43.1	14	42.4	73	39.7	87	40.1
Kereskedő	41	40.6	8	5.8	49	20.5	8	24.2	14	7.6	22	10.1
Közlekedési							1	3.0			1	0.5
Vendéglátó	1	1.0	3	2.2	4	1.7			4	2.2	4	1.8
őstermelő									15	8.2	15	6.9
Magánzó	2	2.0	17	12.3	19	7.9			30	16.3	30	13.8
Állami hivat.	2	2.0	1	0.7	3	1.3	3	9.1	14	7.6	17	7.8
Városi hivat.			4	2.9	4	1.7	6	18.2	22	12.0	28	12.9
Magánhivat.			1	0.7	1	0.4						
Hivatalnok									1	0.5	1	0.5
Ügyvéd	10	9.9	14	10.1	24	10.0	1	3.0	7	3.8	8	3.7
Orvos			11	8.0	11	4.6			2	1.1	2	0.9
Író, tud., műv.	3	3.0	10	7.2	13	5.4			2	1.1	2	0.9
Képviselő	1	1.0	1	0.7	2	0.8						
Mágnás	2	2.0	3	2.2	5	2.1						
FŐÖSSZ.	101	100.0	138	100.0	239	100.0	33	100.0	184	100.0	217	100.0
(REÁL.)	83	82.2	93	67.4	176	73.6	23	69.7	136	73.9	159	73.3
(HIVAT.)	2	2.0	6	4.3	8	3.3	9	27.3	37	20.1	46	21.2
(ÉRTELMI)	16	15.8	39	28.3	55	23.0	1	3.0	11	6.5	12	6.0

	1861											
	Pest, tőkés	%	Pest, egyéb	%	Pest, össz.	%	Buda, tőkés	%	Buda, egyéb	%	Buda, össz.	%
Bankár	5	3.5			5	1.7	1	2.1			1	0.6
Iparos	54	38.3	48	32.7	102	35.4	21	43.8	53	40.2	74	41.1
Kereskedő	36	25.5	6	4.1	42	14.6	7	14.6	12	9.1	19	10.6
Közlekedési			2	1.4	2	0.7			2	1.5	2	1.1
Vendéglátó	3	2.1	4	2.7	7	2.4			5	3.8	5	2.8
őstermelő	1	0.7	4	2.7	5	1.7			11	8.3	11	6.1
Magánzó	10	7.1	11	7.5	21	7.3	4	8.3	18	13.6	22	12.2
Állami hivat.	4	2.8	4	2.7	8	2.8	3	6.3	8	6.1	11	6.1
Városi hivat.							3	6.3	2	1.5	5	2.8
Magánhivat.			1	0.7	1	0.3	1	2.1			1	0.6
Hivatalnok			1	0.7	1	0.3						
Ügyvéd	14	9.9	18	12.2	32	11.1	4	8.3	7	5.3	11	6.1
Orvos	1	0.7	17	11.6	18	6.3	2	4.2	2	1.5	4	2.2
Író, tud., műv.	8	5.7	26	17.7	34	11.8	1	2.1	11	8.3	12	6.7
Képviselő	1	0.7	3	2.0	4	1.4						
Mágnás	4	2.8	2	1.4	6	2.1	1	2.1	1	0.8	2	1.1
FŐÖSSZ.	141	100.0	148	100.7	289	100.3	48	100.0	132	100.0	180	100.0
(REÁL.)	109	77.3	75	51.0	184	63.9	33	68.8	101	76.5	134	74.4
(HIVAT.)	4	2.8	6	4.1	10	3.5	7	14.6	10	7.6	17	9.4
(ÉRTELMI)	28	19.9	67	45.6	95	33.0	8	16.7	21	15.9	29	16.1

Pesti, budai és óbudai közgyűlési tagok

1867	Pest, tőkés	%	Pest, egyéb	%	Pest, össz.	%	Buda, tőkés	%	Buda, egyéb	%	Buda, össz.	%	Óbuda, tőkés	%	Óbuda, egyéb	%	Óbuda, össz.	%
Bankár	7	4.0			7	2.4	2	3.4			2	1.0						
Iparos	82	46.9	39	33.3	121	41.4	20	34.5	50	36.0	70	35.5	10	45.5	13	20.3	23	26.7
Kereskedő	35	20.0	4	3.4	39	13.4	8	13.8	10	7.2	18	9.1	2	9.1	2	3.1	4	4.7
Közlekedési			3	2.6	3	1.0			3	2.2	3	1.5			1	1.6	1	1.2
Vendéglátó	5	2.9	3	2.6	8	2.7			7	5.0	7	3.6			1	1.6	1	1.2
őstermelő			2	1.7	2	0.7			12	8.6	12	6.1	6	27.3	28	43.8	34	39.5
Magánzó	9	5.1	6	5.1	15	5.1	10	17.2	16	11.5	26	13.2	2	9.1	5	7.8	7	8.1
Állami hivat.	5	2.9	5	4.3	10	3.4	4	6.9	13	9.4	17	8.6			3	4.7	3	3.5
Városi hivat.			4	3.4	4	1.4	6	10.3	6	4.3	12	6.1	1	4.5	1	1.6	2	2.3
Magánhivat.			1	0.9	1	0.3	2	3.4	1	0.7	3	1.5			5	7.8	5	5.8
Hivatalnok			1	0.9	1	0.3									2	3.1	2	2.3
Ügyvéd	22	12.6	14	12.0	36	12.3	3	5.2	3	2.2	6	3.0			1	1.6	1	1.2
Orvos			15	12.8	15	5.1	2	3.4	4	2.9	6	3.0			1	1.6	1	1.2
Író, tud., műv.	8	4.6	16	13.7	24	8.2	1	1.7	14	10.1	15	7.6	1	4.5	1	1.6	2	2.3
Képviselő	1	0.6	3	2.6	4	1.4												
Mágnás	1	0.6	1	0.9	2	0.7												
FŐÖSSZ.	175	100.0	117	100.0	292	100.0	58	100.0	139	100.0	197	100.0	22	100.0	64	100.0	86	100.0
(REÁL)	138	78.9	57	48.7	195	66.8	40	69.0	98	70.5	138	70.1	20	90.9	50	78.1	70	81.4
(HIVAT.)	5	2.9	11	9.4	16	5.5	12	20.7	20	14.4	32	16.2	1	4.5	11	17.2	12	14.0
(ÉRTELMI)	32	18.3	49	41.9	81	27.7	6	10.3	21	15.1	27	13.7	1	4.5	3	4.7	4	4.7

Közgyűlési tagok és póttagok kerületenként

1873	I. tőkés	I. egyéb	Össz.	%	II. tőkés	II. egyéb	Össz.	%	III. tőkés	III. egyéb	Össz.	%	IV. tőkés	IV. egyéb	Össz.	%	V. tőkés	V. egyéb	Össz.	%
Bankár	1		1	1.9					1		1	2.9	1		1	1.4	2		2	3.1
Iparos	4	5	9	17.0	12	4	16	34.0	10	2	12	34.3	10	3	13	18.1	7		7	10.8
Kereskedő	5	1	6	11.3	4		4	8.5	4	4	8	22.9	11		11	15.3	26		26	40.0
Közlekedési																				
Vendéglátó										1	1	2.9	1		1	1.4	1		1	1.5
őstermelő						1	1	2.1	1	1	2	5.7								
Magánzó	5	2	7	13.2	1	1	2	4.3		2	2	5.7	3	4	7	9.7	2	1	3	4.6
Állami hivat.	4	7	11	20.8	4	6	10	21.3		2	2	5.7					1	2	3	4.6
Városi hivat.	5	1	6	11.3	1	1	2	4.3	1	1	2	5.7	1	2	3	4.2				
Magánhivat.						1	1	2.1		1	1	2.9								
Ügyvéd					1		1	2.1					12	6	18	25.0	8	3	11	16.9
Orvos	2	3	5	9.4		3	3	6.4	1	1	2	5.7		7	7	9.7	2	4	6	9.2
Író, tud., mőv.	1	7	8	15.1	1	5	6	12.8	1	1	2	5.7	1	8	9	12.5	2		2	3.1
Képviselő														1	1	1.4	3	1	4	6.2
Mánás	1	1	2.1	1	1	1.4														
FőÖSSZ.	27	26	53	100.0	25	22	47	100.0	19	16	35	100.0	41	31	72	100.0	54	11	65	100.0
(REÁL.)	15	8	23	43.4	17	6	23	48.9	16	10	26	74.3	26	7	33	45.8	38	1	39	60.0
(HIVAT.)	9	8	17	32.1	5	8	13	27.7	1	4	5	14.3	1	2	3	4.2	1	2	3	4.6
(ÉRTELMİ)	3	10	13	24.5	3	8	11	23.4	2	2	4	11.4	14	22	36	50.0	15	8	23	35.4

Közgyűlési tagok és póttagok kerületenként

1873	VI. tőkés	VI. egyéb	Össz.	%	VII. tőkés	VII. egyéb	Össz.	%	VIII. tőkés	VIII. egyéb	Össz.	%	IX-X. tőkés	IX-X. egyéb	Össz.	%
Bankár	1		1	2.0	1		1	1.9	1		1	2.0				
Iparos	16	4	20	40.0	13	9	22	40.7	12	7	19	38.8	11	5	16	39.0
Kereskedő	12		12	24.0	15		15	27.8	4	1	5	10.2	3	1	4	9.8
Közlekedési														1	1	2.4
Vendéglátó	1		1	2.0		1	1	1.9	1	2	3	6.1		1	1	2.4
Őstermelő														1	1	2.4
Magánzó	3		3	6.0	2	1	3	5.6	2	2	4	8.2	1		1	2.4
Állami hivat.	1		1	2.0	1	1	2	3.7	1	1	2	4.1	2	3	5	12.2
Városi hivat.						1	1	1.9		1	1	2.0		1	1	2.4
Magánhivat.	1		1	2.0										2	2	4.9
Ügyvéd	2	2	4	8.0		2	2	3.7	2	1	3	6.1	2	1	3	7.3
Orvos	2	3	5	10.0	2	3	5	9.3	1	3	4	8.2		2	2	4.9
Író, tud., mőv.		2	2	4.0					2	3	5	10.2		3	3	7.3
Képviselő					1		1	1.9	2		2	4.1		1	1	2.4
Mágnás					1		1	1.9								
FŐÖSSZ.	39	11	50	100.0	36	18	54	100.0	28	21	49	100.0	19	22	41	100.0
(REÁL)	33	4	37	74.0	31	11	42	77.8	20	12	32	65.3	15	9	24	58.5
(HIVAT.)	2		2	4.0	1	2	3	5.6	1	2	3	6.1	2	6	8	19.5
(ÉRTELMI)	4	7	11	22.0	4	5	9	16.7	7	7	14	28.6	2	7	9	22.0

Közgyűlési tagok és póttugok

1873	Virilis, tőkés	%	Virilis, egyéb	%	Virilis, össz.	%	Nem virilis, tőkés	%	Nem virilis, egyéb	össz.	%
Bankár	4	2.5			4	1.7	4	3.1		4	1.7
Iparos	51	32.5	23	29.1	74	31.4	44	33.6	16	60	26.0
Kereskedő	53	33.8	3	3.8	56	23.7	31	23.7	4	35	15.2
Közlekedési									1	1	0.4
Vendéglátó	2	1.3	2	2.5	4	1.7	2	1.5	3	5	2.2
őstermelő			2	2.5	2	0.8	1	0.8	2	3	1.3
Magánzó	15	9.6	10	12.7	25	10.6	4	3.1	5	9	3.9
Állami hivat.	3	1.9	9	11.4	12	5.1	11	8.4	14	25	10.8
Városi hivat.	2	1.3	1	1.3	3	1.3	6	4.6	6	12	5.2
Magánhivat.	1	0.6			1	0.4			2	2	0.9
Ügyvéd	14	8.9	10	12.7	24	10.2	13	9.9	5	18	7.8
Orvos	4	2.5	13	16.5	17	7.2	6	4.6	16	22	9.5
Író, tud., műv.	4	2.5	5	6.3	9	3.8	4	3.1	24	28	12.1
Képviselő	3	1.9	1	1.3	4	1.7	3	2.3	2	5	2.2
Mágnás	1	0.6			1	0.4	2	1.5		2	0.9
FŐÖSSZ.	157	100.0	79	100.0	236	100.0	131	100.0	100	231	100.0
(REÁL)	125	79.6	40	50.6	165	69.9	86	65.6	31	117	50.6
(HIVAT.)	6	3.8	10	12.7	16	6.8	17	13.0	22	39	16.9
(ÉRTELM)	26	16.6	29	36.7	55	23.3	28	21.4	47	75	32.5

Közgyűlési tagok

1882	Virilis, tőkés	%	Virilis, egyéb	%	Virilis, össz.	%	Nem virilis, tőkés	Nem virilis, egyéb	%	Nem virilis, össz.	%	Össz.	%
Bankár	3	2.3			3	1.5	4			4	2.1	7	1.8
Iparos	44	33.8	8	12.5	52	26.8	22	7	7.4	29	14.9	81	20.9
Kereskedő	35	26.9			35	18.0	25	2	2.1	27	13.9	62	16.0
Közlekedési	1	0.8			1	0.5		2	2.1	2	1.0	3	0.8
Vendéglátó	2	1.5	3	4.7	5	2.6	1			1	0.5	6	1.5
őstermelő								1	1.1	1	0.5	1	0.3
Magánzó	9	6.9	6	9.4	15	7.7	6	3	3.2	9	4.6	24	6.2
Állami hivat.	5	3.8	8	12.5	13	6.7	10	16	17.0	26	13.4	39	10.1
Városi hivat.	4	3.1	4	6.3	8	4.1	6	5	5.3	11	5.7	19	4.9
Magánhivat.	2	1.5			2	1.0	2	3	3.2	5	2.6	7	1.8
Hivatalnok	1	0.8			1	0.5						1	0.3
Ügyvéd	13	10.0	10	15.6	23	11.9	11	8	8.5	19	9.8	42	10.8
Orvos	4	3.1	13	20.3	17	8.8	4	15	16.0	19	9.8	36	9.3
Író, tud., műv.	5	3.8	11	17.2	16	8.2	6	30	31.9	36	18.6	52	13.4
Képviselő	1	0.8	1	1.6	2	1.0	2	1	1.1	3	1.5	5	1.3
Mágnás	1	0.8			1	0.5	1	1	1.1	2	1.0	3	0.8
FŐÖSSZ.	130	100.0	64	100.0	194	100.0	100	94	100.0	194	100.0	388	100.0
(REÁL)	94	72.3	17	26.6	111	57.2	58	15	16.0	73	37.6	184	47.4
(HIVAT.)	12	9.2	12	18.8	24	12.4	18	24	25.5	42	21.6	66	17.0
(ÉRTELM)	24	18.5	35	54.7	59	30.4	24	55	58.5	79	40.7	138	35.6

Adójegyzékben szereplő közgyűlési tagok és póttagok

1873	Virilis, tőkés; Adó: 0-1000	%	Virilis, egyéb; Adó: 0-1000	%	Össz. 1000 ft. alatti virilis	Össz. 1000 ft. alatti virilis %	Virilis, tőkés; Adó: 1001-2000	%	Virilis, egyéb; Adó: 1001-2000	Össz. 1001-2000 ft. közti virilis	Össz. 1001-2000 ft. közti virilis %	Virilis, tőkés; Adó: 2001-	%	Virilis, egyéb; Adó: 2001-	Össz. 2000 ft feletti virilis	Össz. 2000 ft feletti virilis %	Nem virilis, tőkés; Adó: 0-1000	%	Nem virilis, egyéb; Adó: 0-1000	%	Össz. 1000 ft. alatti nem virilis	Össz. 1000 ft. alatti nem virilis %	Nem virilis, tőkés; Adó: 1001-2000	Nem virilis, tőkés; Adó: 2001-	Össz. 2000 ft feletti nem virilis %	
Bankár	2	1.9			2	1.3						1	5.0		1	3.4	1	2.3			1	1.7				
Iparos	41	39.8	16	30.8	57	36.8	7	23.3	2	9	23.1	2	10.0	1	3	10.3	23	53.5	3	17.6	26	43.3		1	33.3	
Kereskedő	36	35.0	3	5.8	39	25.2	10	33.3		10	25.6	6	30.0		6	20.7	12	27.9			12	20.0	3	1	33.3	
Közlekedési																			1	5.9	1	1.7				
Vendéglátó	1	1.0	1	1.9	2	1.3											1	2.3			1	1.7				
őstermelő			2	3.8	2	1.3											1	2.3	1	5.9	2	3.3				
Magánzó	7	6.8	6	11.5	13	8.4	2	6.7	1	3	7.7	6	30.0	1	7	24.1	1	2.3			1	1.7				
Állami hivat.	2	1.9	4	7.7	6	3.9	1	3.3	1	2	5.1			2	2	6.9			2	11.8	2	3.3		1	33.3	
Városi hivat.			1	1.9	1	0.6	1	3.3		1	2.6	1	5.0		1	3.4			1	5.9	1	1.7				
Magánhivat.							1	3.3		1	2.6															
Ügyvéd	7	6.8	6	11.5	13	8.4	6	20.0	2	8	20.5	1	5.0	2	3	10.3	3	7.0	2	11.8	5	8.3				
Orvos	2	1.9	10	19.2	12	7.7	2	6.7	1	3	7.7			2	2	6.9			1	5.9	1	1.7				
Író, tud., műv.	3	2.9	3	5.8	6	3.9			2	2	5.1	1	5.0		1	3.4	1	2.3	4	23.5	5	8.3	1			
Képviselő	2	1.9			2	1.3						1	5.0	1	2	6.9			2	11.8	2	3.3				
Mágnás												1	5.0		1	3.4										
FŐÖSSZ.	103	100.0	52	100.0	155	100.0	30	100.0	9	39	100.0	20	100.0	9	29	100.0	43	100.0	17	100.0	60	100.0	4	3	100.0	
(REÁL)	87	84.5	28	53.8	115	74.2	19	63.3	3	22	56.4	15	75.0	2	17	58.6	39	90.7	5	29.4	44	73.3	3	2	66.7	
(HIVAT.)	2	1.9	5	9.6	7	4.5	3	10.0	1	4	10.3	1	5.0	2	3	10.3			3	17.6	3	5.0		1	33.3	
(ÉRTELMI)	14	13.6	19	36.5	33	21.3	8	26.7	5	13	33.3	4	20.0	5	9	31.0	4	9.3	9	52.9	13	21.7	1			

1. Az 1873. évi közgyűlés összetételének egészét eddig még nem elemezték. VÖRÖS Károly alapvető művében (Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Budapest., 1979. 11–65., 157–163.) ui. az 1200 virilistával foglalkozott – ezek között természetesen a közgyűlés felét képező virilisták és virilista póttagok is megtalálhatók voltak. Számos módszertani megközelítése természetszerűleg mintául szolgált jelen munka elkészítéséhez. A forrásokat illetően l. a választási névjegyzékek és jegyzőkönyvek vonatkozásában: Budapest Főváros Levéltára, Budapest Főváros Igazoló Választmányának iratai (BFL IV. 1404.); valamint: Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottsága 1873. évi közgyűlési jegyzőkönyve (BFL IV. 1403. a.); a választási előkészületekre és a szervezési munkálatokra GÁRDONYI Albert: A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. Budapest., 1913.; valamint az ezt kiegészítő levéltári iratokat: Pest, Buda, Óbuda egyesítésére vonatkozó bizottsági iratok (BFL IV. 1314.); a választások lebonyolítására, valamint a virilisták közgyűlési választására, ill. a bizottsági tagok összetételére vonatkozólag VÖRÖS Károly: Egy világváros születése. Budapest., 1973.; Uő: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. In: Budapest története IV. Budapest., 1978. 261–264., 311–316., 459. és a következők oldalak; a századforduló közgyűlésének összetételére SZÓCS Sebestyén: Budapest Székesfőváros részvétele az 1905–1906. évi nemzeti ellenállásban. Budapest., 1977.
2. *Pesti Napló* 1873. szeptember 23., szeptember 27., október 1.
3. 1872:36 tc. 26., 45–46. §§.
4. *Pesti Napló* 1873. november 4.
5. Ezek, az 1872:36 tc. 37. §. rendelkezése szerint: tanárok, akadémikusok, folyóirat- és lapszerkesztők, lelkészek, kamarai tagok, tudorok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, erdészek és gazdatisztek voltak.
6. L. Jókai, Hoffmann Pál, Horn Ede, Steiger Gyula képviselőházi felszólalásait. GÁRDONYI Albert: A főváros egyesítésére... i. m. 255–256., 259., 264–265.
7. GÁRDONYI Albert: A főváros egyesítésére... i. m. 167–168.
8. Vö.: 1848:5. tc.; 1848:23. tc. 6. §.; 1872:36. tc. 24. §.; 1874:33 tc.
9. 1872:36. tc. 24–25. §§.
10. Vö.: 1868: 56. tc. 41., 44–48. §§.
11. 1872:36. tc. 27. §.
12. 1872:36. tc. 28–55. §§.
13. Vö.: *A Hon* 1873. szeptember 27. Reggeli kiadás; VÖRÖS: Budapest története... i. m. 462.
14. BFL IV. 1404. A főváros VII. kerületi választóinak 1888. december 17-ei beadványa az igazoló bizottsághoz.
15. *Pesti Napló* 1873. szeptember 23.
16. *Pesti Napló* 1873. szeptember 23.; Vö.: *A Hon* 1873. szeptember 27. Reggeli kiadás.
17. *A Hon* 1873. szeptember 27. Reggeli kiadás.
18. *Pesti Napló* 1873. szeptember 21. Reggeli kiadás; 27. Esti kiadás.
19. *Pesti Napló* 1873. szeptember 27. Reggeli kiadás.
20. *A Hon* 1873. szeptember 26. Esti kiadás.
21. *Pesti Napló* 1873. szeptember 26. Esti kiadás.
22. *Pesti Napló* 1873. október 24., 28.
23. *Pesti Napló* 1873. szeptember 28., október 1. Esti kiadás: A választási ajánlóívek száma a 100-as bizottságnél kívüli kerületek szerint: I.: 2; II.: 8–12; IV.: nincs; V.: 2; VII.: 4; VIII.: 12; IX.: 3., ahol az ellenzék külön névsorral szavazott. *Pesti Napló* 1873. szeptember 27.
24. *A Hon* 1873. szeptember 29. Esti kiadás.
25. A tudósításból nem derül ki, hogy melyik – valószínűleg budai – kerületről volt szó. *Pesti Napló* 1873. október 29. Esti kiadás.
26. *Pesti Napló* 1873. október 1.
27. Az 1848–1882 közötti időszak közgyűlési tagjaira vonatkozó adatokat illetően l. a dolgozat végén található táblázatos kimutatásokat! A dolgozat további részében, amennyiben az adott személyre vagy személyekre vonatkozóan nem történik forrásutalás, forrásként az ezen táblázatok alapjául szolgáló adatbázis adatai értendőek. Az adatbázis összeállítására az alábbi források alapján készült: A városatyák közgyűlési tagságaira vonatkozólag: BUDA, 1848=BARACZKA István: Buda főváros első törvényhatósági közgyűlésének megalakulása 1848. TBM X. 1943. 234–255.; PEST (az 1861- és 1867-esekre vonatkozólag is)=SCHMALL Lajos: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. I–II. Budapest., 1899.; BFL IV. 1228. Történeti értékű okmányok. Az 1848-as képviselő-testület választmányi ajánlólistája: BUDA, 1861=BFL IV. 1110. Buda város polgármesterének elnöki iratai. 3607/1861. lvt. sz.; BUDA, 1867=Buda szab. kir. főváros 1867. máj. 20. választott képviselőinek névjegyzéke. Nyomatott Bagó Mártonnál; PEST, 1867=BFL IV. 1303. j. Pest város tanácsának iratai. XI/45/1867. lvt. sz.; ÓBUDA, 1867=BFL V. 1. a. Óbuda mezőváros tanácsulési jegyzőkönyve. 2076/1867. júni. 25. kg. sz.; BUDAPEST, 1873=a virilista és egyéb név-

jegyzékekre: BFL IV. 1303. j. Pest város tanácsának iratai. Választási iratok; valamint: Pesti Napló 1873. szeptember 3-tól közölt virilis névsorok; BFL IV. 1404. Budapest. Fővárosi Igazoló Választmány iratai. Választási névjegyzékek; GÁRDONYI, i. m. 389–390., 412.; BUDAPEST, 1876–1882=a fentiek mellett: GYÖRGY Endre: Amig városatyá lettem. Budapest., 1931. 370–395.; a céhelöljárókra: 239/1862. lvt. sz.; a kerületi esküdtékre: BFL IV. 1407. b. 515/1/1878. lvt. sz.; a városatyákra vonatkozó foglalkozási és egyéb (tőkepénzes–nem tőkepénzes) társadalmi jellemzőkre utaló adatok: Ipar-czimtár... 1847. évre. Sz.: SZALKAY Gergely–NÉMETHY János. Pest; Adressen-Kalender von Pest, 1866.; Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für die Jahre 1871 und 1872; [ua.:] für das Jahr 1873. Pest, 1873.; Budapest Cím- és lakjegyzékei 1876–1883.; VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb..., i. m. 7–66., 155–163.; a bérházépítetőkre vonatkozólag: KŐRÖSI József: Az 1870dik és 1871diki pesti építkezések. Pest, 1872. 9–13.; Uő.: Az 1872. évi pesti építkezések. Budapest., 1873. 9–12.; Uő.: Az 1873 és 1874. évi budapesti építkezések. Budapest., 1875. 10–15.

28. A tőkés jelleg meghatározása annak alapján történt, hogy megtalálható-e az adott képviselő a SZALKAY–NÉMETHY-féle címtárban; bejegyzett cégeként vagy részvénytársasági igazgatósági, ellenőrző bizottsági tagként előfordult-e a fent jelzett Adressbuchokban; ipari és kereskedelmi profil elkülönítésére pedig főként a fent hivatkozott név- és címjegyzékek megnevezései szolgáltak.
29. Vö.: BÁCSKAI Vera: Pest társadalmá és politikai arculata 1848-ban. TBM XIX. Budapest., 1972. 318. és a következő oldalak.
30. VÖRÖS Károly: Budapest története... i. m. 253.
31. E két táblázatban az ipariakra és a kereskedőkre vonatkozó adatok összlétszáma azért tér el a tanulmány végén található főösszesítésben megadott adatoktól, mert itt csak az ágazatok szerint azonosítottak adatai szerepelnek.
32. 1872:36. tc. 26. §; A Hon 1873. szeptember 21. Reggeli kiadás.
33. 1869. évi polgári népesség. Vö.: VÖRÖS, Budapest története... i. m. 382.
34. BFL IV. 1404. 1873. évi választási iratok; valamint I. a „beírt”, azaz szavazati jogokkal élni kívánó, valamint leszavazott választók adataira vonatkozólag. A Hon 1873. szeptember 30. (Reggeli kiadás) tudósítását:

KERÜLET	BEÍRTAK	SZAVAZOTTAK
I.	1 330	652
II.	1 160	576
III.	900	440
IV.	1 503	750
V.	1 167	663
VI.	1 000	506
VII.	1 077	601
VIII.	1 331	667
IX–X.	796	426
ÖSSZESEN	10 264	5281

35. A Hon 1873. szeptember 30. Reggeli kiadás.
36. Korábbi közgyűlési tagokból, esküdtékből, a pártok városrészenként szerveződött korifeusaiból alakult 5-5 fős kerületi jelölő bizottságok (vö. „45-ös bizottságok”) a későbbiekben jelentős szerepet játszanak majd mind a virilista, mind a többi választó sorából választandók névsorainak összeállításánál. Az összeíró és szavazatszedő munkálataikra ötfős kerületi bizottságokat állítottak fel a 34-es küldöttség albizottsági munkálataival kapcsolatosan 1873 márciusától. Vö.: GÁRDONYI Albert: A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. Budapest., 1913. 384–391.; Pesti Napló 1873. szeptember 23. Reggeli kiadás.
37. A pesti szabadelvű ellenzék kérvénye a képviselőházhoz a fővárosi törvényjavaslat módosítása tárgyában. 1872. január 23.; valamint a fővárosi törvény képviselőházi vitájában, november 27-én Molnár György felszólalásában elhangzott módosító indítvány. In: GÁRDONYI, i. m. 219., 254.
38. Az 1200 legnagyobb fővárosi adózó összesen 1 621 222 forint egyenes állami adót fizetett, melynek átlaga: 1351 ft. A 236 virilista közgyűlési tag és póttag összesen 228 509 forinttal adózott; ennek átlaga viszont: 968 ft volt. Vö. VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb..., i. m. 13.; Az 1200-as lista adózóinak alsó adófizetési határával kapcsolatban szükséges megállapítani, hogy a Pesti Naplóban a fővárosi Igazoló Választmány által 1873. szeptember 3-tól folyamatosan közzétett virilista névjegyzékek számadatai szerint ezen határösszeg – a Vörös Károly által meghatározott 404 forinttal ellentétben – 199 forintnál húzódtott.
39. A 233 nem virilista közül ugyanis csupán 104-en voltak régi városatyák.
40. VÖRÖS, i. m. 13.; Pesti Napló 1873. szeptember végi számok.
41. Az összes pesti virilista foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlására vonatkozólag I. VÖRÖS, i. m. 15.
42. KŐRÖSI József: i. m. A közgyűlés háztulajdonosai helyett a bérházépítetőkre korlátozó vizsgálatot a VÖRÖS Károly által használt 1873-as virilistajegyzék hiányos volta magyarázza.

43. Az egyes bankok igazgatótanácsaiban helyet foglaló városatyák száma pénzüintézetek szerint: Első Magyar Iparbank: 41; Budai Kereskedelmi és Iparbank: 28; Pest-Budai Egyesült Takarékpénztár: 26; Pest-Terézvárosi Takarékpénztár: 26; Pesti Magyar Kereskedelmi Bank: 24; Óbudai Népbank: 12; Külvárosi Takarékpénztár: 9; Pesti Népbank: 9; Óbudai Takarékpénztár: 5; Magyar Általános Hitelbank: 5; Iparosok Általános Takaré- és Hitelegylete: 3; Kézművesbank: 3. Vö.: PÓLYA Jakab: A budapesti bankok története az 1867–1894. években; TOMKA Béla: A magyarországi pénzüintézetek rövid története (1836–1947). Budapest. 1996.
44. Ezek: Első Magyar Gépgyár, Pannónia Gőzmalom, Pest-Budai Építő Társulat, Első Magyar Spiritusz-finomító. Vö.: VÖRÖS; Budapest legnagyobb..., i. m. 44.
45. Ezek: az Első Magyar Keményítő-Gyár elnöke; az Egyesült Kőszénbánya alelnöke; a Pesti Hengermalom felügyelőbizottságának tagja; az Alföld–Fiumei Vasút; az Alagút, az Északi Vasút; a Kocsi- és Vasútépítő Vállalat Rt. igazgatósági tagja.
46. 1872-ben a pesti szegényházi és városi leányárvaházi bizottságok tagja volt.
47. Ezek: a Pannónia Gőzmalom elnöke; az Első Magyar Gépgyár Rt.; a Pesti Könyvnyomda Rt.; a Ganz; a Kártoló-Fonó; az Egyesült Magyar Kőszénbánya; a Géptégla; és az Első Magyar Részvénytársaság Rt.
48. Egymeletes bérházat építtetett 1871-ben Atlasz Samu; kétemeletest 1870-ben Gschwindt Mihály és 1871-ben Hölle J. M.; háromemeletest pedig 1874-ben Freisleder molnármester. KÖRÖSI, i. m.
49. Vö.: VÖRÖS Károly: Budapest története ..., i. m. 461.
50. *Pesti Napló* 1873. október 22. Helyi hírek.
51. *Pesti Napló* 1873. október 6. Esti kiadás.
52. Vö.: VÖRÖS, Adófizetők, i. m.
53. Vö.: BFL IV. 1105. Buda város közgyűlési jegyzőkönyvei. 104/1867. kgy. jkv. sz. 139. p.; 180/1871. kgy. jkv. sz. 466.
54. *Pesti Napló* 1873. szeptember 23. (Vezércikk.)
55. A részvénytársaságok: EMKÚ, Victoria Gőzmalom, Első Magyar Iparbank.
56. *Pesti Napló* 1873. október 10.
57. *A Hon* 1873. szeptember 26. (Esti.)
58. Vö.: Fényűzés a jelen társadalomban. I–III. rész. Tárcsa. (Sz. n.) *Pesti Napló* 1873. október 7–9.
59. ARGUS: A fővárosból. *Pesti Napló* 1873. október 26.
60. Vö.: GÁRDONYI, i. m. 132. és a következő oldalak.
61. Az elemzés az 1867-ben és 1872–73-ban kiadott, fent hivatkozott Adressbuchok vonatkozó adatai alapján készült.
62. Ezek: Pest-Budai Építő-Társulat; Hengermalom; Első Magyar Hotel Rt. (alelnöke); Alföld-Fiumei Vasút Rt.; Magyar Általános Hitelbank Rt. (alelnöke); Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (felügyelő bizottsági tagja); Első Magyar Általános Assekuranz Biztosító Rt. VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb..., i. m. 48, 60.
63. Vö.: VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb adófizetői, i. m. 32.
64. *A Hon* 1873. szeptember 27. Reggeli kiadás.
65. BFL IV. 1403. b. 603/1878. kgy. sz.; GÁRDONYI Albert: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből. Budapest., 1925. 37.
66. Vö.: VÖRÖS: Budapest története..., i. m., 454–456.; KÖRÖSI József: Pest, szabad királyi város, az 1870. évben. A népszámlálás és a népleírás eredményei. Pest, 1871. 247–249.
67. A városrészi elkülönülés némi lazítását célozta az a korabeli, az Iparoskör berkeiből, ill. Mátyus Arisztódtól származó kezdeményezés, mely a közgyűlés egyes kerületi tagjai közötti – „általános bizottsági értekezlet” – tartását kezdeményezte. *Pesti Napló* 1873. október 28.
68. BFL IV. 1407. b. Budapest. Főv. Tanácsi központi ügyosztályi iratok. 515/I/1878. lvt. sz.

ANDRÁS J. HORVÁTH

NEW PEOPLE IN THE NEW TOWN HALL – THE SOCIAL CHARACTERISTICS OF THE MUNICIPAL ASSEMBLY OF THE UNIFIED CAPITAL

SUMMARY

The presentation examines the members of the first elected assembly of the unified capital in 1873, and what social layers and groups they represented. Browsing through the old list of names, we come across personalities whose names sound familiar even to later generations, but we also come upon names which were long forgotten, and who were often hardly known even among their contemporaries. The seats of these personalities in the finely decorated rows of the New Town Hall were only held due to their wealth and an alliance of interests based on the reassurance of each other's per-

sonal interest. During their term of office, they considered the interests of Budapest as a whole most of the time, but there were also examples when the municipal interest was violated due to an excessive assertion of interests within the representatives' particular city districts.

The presentation also explains that even though the principle of proportional representation of the three parts of the town was observed at the time of the unification according to the law, this still inevitably meant a loss of importance for the Buda representatives, considering the total number of assembly members coming from the three different parts of the city. In the mixture of the new assembly, one can increasingly feel both the remarkable economic boom of the period of the compromise, and the social change in the wake of it, involving the town elite as well. Due to the incumbent-friendly election system, several newly established major businessmen of the 1850's and 60's, together with high-ranking government officials, managed to ensure their seats in the municipal assembly, often for decades, beginning from 1873. Even with the public's strong disapproval, virilism (the institution of assembly membership for a limited number of major tax payers) was introduced in the capital. And though not in the expected proportions, this change resulted in the significant growth of the importance which the representatives of wholesale trade played at the time. With the new roles that all the newly elected personalities played, the glorious municipalism of the previous period lost some of its luster, but we can also find numerous representatives who gave proof of high adaptability in their offices. It is unfortunate though that a great number of traditional-minded small property owners were squeezed out from the field of colorful town politics of the 1860's and 70's. The study also examines the directions of the social interest and activities of the town-councillors through the leading functions they took in the various associations.

BÁRCZY ISTVÁN ÉS KARL LUEGER: KÉT POLGÁRMESTER A SZÁZADFORDULÓ MONARCHIÁJÁBAN

A századfordulón a Monarchia mindkét székesfővárosának vezetésében olyan látványos hatalmi-politikai fordulatra került sor, amely nemcsak az adott ország politikai rendszerének válságához kapcsolódott, hanem kifejezésre juttatta az európai nagyvárosi fejlődés új szakaszának alapproblémáit is. A XIX. sz. utolsó harmadában nyilvánvalóvá vált, hogy a modern nagyváros, a klasszikus liberalizmus egyik legfőbb büszkesége, a társadalmi és környezeti válsághelyzetek kritikus mértékű felhalmozódásának színterévé vált. Ez kikényszerítette a közszféra beavatkozását olyan területeken, amelyeket a liberális eszmekör hagyományosan a magánkezdeményezés illetékességi körébe utalt. A beavatkozás eszközrendszerében pedig, a szabályozás mellett, mind nagyobb szerepet kapott a különféle szolgáltatások közszféra által történő közvetlen átvétele.

Az egyoldalúan rendészeti orientációjú, szabályozó jellegű városigazgatást felváltotta az aktív, beavatkozó, a városi környezetet, létviszonyokat sokoldalúan alakító városmenedzselés. A századfordulóra megszilárdultak a jövőbe tekintő tudatos várostervezés elméleti alapjai, és széles körű eszközrendszere alakult ki. A folyamat motorja a városigazgatás szakszerűsödése, a hivatásszerűen városmenedzseléssel foglalkozó bürokrácia kialakulása volt. Ez a változás jelentette az alapját és a hátterét egy a korszakra sajátosan jellemző tisztviselőtípus: a kiemelkedő polgármester-egyéniesség megjelenésének. A kor számos polgármesterének neve máig fogalom és korszakjelölő egy-egy város életében, mivel napjainkban is jól felismerhető, jellegzetes vonásokkal hagyták kezük nyomát a város arculatán. Bécs és Budapest egyaránt adott egy-egy ezen kritériumoknak megfelelő, egymással részben párhuzamosan működő „nagy” polgármestert Bárczy István (1906–1918) és Karl Lueger (1897–1910) személyében.¹

A polgármesteri tisztség Bécsben politikai, Budapesten tisztviselői állás volt. Ennek megfelelően, Bárczy töretlen ívű, gyors tisztviselői, Lueger pedig akadályokkal, visszaesésekkel, újrakezdésekkel tarkított politikai karrier csúcsaként került e tisztségbe. Előttük a várospolitikai irányításában meghatározó erőt jelentett a nagypolgári-liberális közgyűlési többség, amelynek uralmát Budapesten a virilizmus, Bécsben a cenzussal kombinált háromkúriás választási rendszer támasztotta alá. E konzervatív-liberális elit felfogása szerint a városi önkormányzat alapvetően nem politikai, hanem gazdasági testület, amelynek feladata a város vagyonának kezelése, háztartásának irányítása, a lakosság szükségleteinek felmérése és kielégítése, a közjólét előmozdítása. Miután ezeket a kérdéseket nem politikai elvek alapján kell megoldani, a városi önkormányzatban értelmetlennek nyilvánították a pártok szerinti csoportosulást. Magukat a különérdek felett lebegő „közjó” képviselőinek tekintve, a politikai versenyt kizárólag a hatékony igazgatást zavaró, nehezítő tényezőként értékelték, és mögötte reális társadalmi érdekellentétek helyett pusztán személyes ambíciók hajtóerejét voltak hajlandók látni. A szakértelem szerepének erőteljes hangsúlyozása és a „pártviszályok” általában vett elítélése ebben a közegben jól megfér azzal a döntéshozatali gyakorlattal, amely a távlatos programot nélkülöző többség folytonos érdekegyeztetéseiben, a felmerülő kérdésekben újra és újra létrehozandó kompromisszumain alapult. Ezek a mechanizmusok erősen lokális színezetű politikai kultúra közegében működtek. Az egyes városrészekben, a helyi kaszinókban, törzsasztaloknál, érdekképviseleti és rétegszervezetekben megívott harcok és elért